

Tasavvufta Hakikat Kavramına Kaynak Olması Yönüyle Hârîse Hadisi*

Yrd. Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA**

Atıf / ©- Erkaya, M. E. (2017). Tasavvufta Hakikat Kavramına Kaynak Olması Yönüyle Hârîse Hadisi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 149-184.

Öz- Hakikat, tasavvufun en temel kavramlarından biridir. Tasavvufta, kulluğun / şeriatın tam anlamıyla yerine getirilmesi neticesinde “ilâhî gerçeklere ve sıralara aşına olmayı” diğer bir deyişle “Hakk’ın tecellîlerini temaşa etmeyi” ifade eden hakikat kavramının mutasavvıflar nezdinde önemli bir kaynağı da Hârîse ile Hz. Peygamber arasındaki diyalogu içeren ve temel tasavvuf kaynaklarının hemen hepsinin bir şekilde atıfta bulunduğu şu rivayettir: Rivayete göre Peygamber (sas) Hârîse’ye “Nasıl sabahladın yâ Hârîse?” diye sorar. Hârîse, cevaben “Hakiki bir mümin olarak yâ Rasûlallah!” der. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Her hakkın bir hakikati (işâreti) vardır. Bunun hakikati nedir?” buyurur. Hârîse ise “Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık rabbimin arşına açıkça bakıyor, cennetliklerin nasıl ziyaret ettiklerini ve cehennemliklerin nasıl bağırıp çağırdıklarını görüyor gibiyim.” Hârîse’nin bu sözleri üzerine Peygamber (sas), “Marifete erdin (bildin), onun gereğini yap.” buyurur. Bu çalışmada öncelikle tasavvufta şeriat ve hakikat kavramlarının mahiyeti konu edinilecek, ardından rivayetin hadis ve ricâl kaynaklarındaki yerine değinilecek, sonrasında ise söz konusu rivayetin merkezinde yer alan Hârîse’nin kimliği ve rivayetin tasavvuftaki hakikat kavramı ile ilişkisi ele alınacaktır. Zira hadisteki sahâbi, rivayete ait tarihlerin bazısında Hârîse, bazısında Hârîs b. Numan, bazılarında ise Hârîs b. Mâlik şeklinde farklı adlarla geçmektedir. Bu durum rivayetin sıhhati ve anlaşılması konusunda olayın merkezinde yer alan sahâbînin tesbitinin önemli bir problem olduğunu göstermektedir. Sonrasında ise söz konusu rivayetin tasavvuf literatürüne yansı-

Makalenin geliş tarihi: 10.10.2017; Yayına kabul tarihi: 20.12.2017

* Bu çalışma 17-21 Temmuz 2017 tarihlerinde düzenlenen “Avrasya Zirvesi” kongresinde “Tasavvufta Hakikat Kavramı ve Hârîse Hadisi” adıyla sunulan tebliğin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir. Ayrıca çalışma, Çukurova Üniversitesi BAP birimi tarafından SBA-2017-8229 kodlu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Çukurova Ü. İlahiyat F. Tasavvuf Anabilim Dalı, e-posta: esaderkaya@hotmail.com (ORCID: 0000-0003-3981-4688)

ması mutasavvıfların hadis ile ilgili yorumları bağlamında ele alınarak hakikat kavramına kaynaklık etmesi yönünden mütalaa edilecektir. Hakikat kavramı ile ilişkilendirilen bu rivayetin tasavvuf kaynaklarında yaygın bir şekilde yer alması söz konusu rivayetin tasavvuf edebiyatındaki önemine delalet etmektedir.

Anahtar sözcükler- Hakikat, şeriat, Hârise, tasavvuf, hadis

Giriş

Şeriat - hakikat ilişkisi, tasavvufun İslâmî ilimler arasında tebarüz etmeye başladığı ilk zamanlardan günümüze kadar tartışılmakta olan bir mevzudur. Mutasavvıflar bir taraftan hakikatin ne olduğu, şeriatın neresinde durduğu, ontolojik ve epistemolojik değeri ve dindeki yeri gibi hususlarda çeşitli tanımlar ve kanaatler öne sürmüş, diğer taraftan zâhir ulemasının tepkileri karşısında söylemlerini desteklemek gayesiyle çeşitli ayet ve hadislerden istidlaller yapma yoluna gitmişlerdir. Böylece sûfiler, tasavvufun esas itibarıyla Kur'an ve Sünnet kaynaklı bir ilim olduğunu kanıtlama ve böylece ona, İslâmî ilimler arasında yer edindirme gayreti içerisinde olmuşlardır.¹

Bu bağlamda şeriat ve hakikat ayrımını temellendirmek için sûfilerin konuyla ilgili gördükleri âyetlerin dışında² üzerinde önemle durdukları rivayet, Hz. Peygamber (sas) ile Hârise isimli sahâbînin arasında geçen diyalogu içeren Hârise hadisidir.

Çalışmada öncelikle mevzûbahis rivayet ile ilişkilendirilen hakikat kavramının tasavvufta ne anlam ifade ettiği, tasavvuf açısından epistemolojik değeri ve şeriat ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Ardından rivayetin merkezinde olduğu anlaşılan Hârise'nin kimliği ve rivayetin sıhhati tespit edilmeye çalışılacak, nihai noktada ise rivayetin tasavvuf klasiklerindeki yansımaları üzerinde durulacaktır.

¹ Geniş bilgi için bkz. Ekrem Demirli, "Zâhirî İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvufun Meşruiyet Arayışı", *Istanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2007): s. 220; Abdullah Kartal, *Tasavvufun Oluşumu Şeriat-Hakikat İlişkisi* (Bursa: Emin Yay., 2015), s. 47.

² Sûfilerin hakikat kavramı ile ilişkilendirdikleri âyetler arasında şunlar bulunmaktadır: el-Fâtiha 1/5; el-Ankebût 29/69. Bkz. Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (Ankara: Otto, 2017), s. 342.

1. Hakikat Kavramı

Tasavvuf kaynaklarında hakikat (الحقيقة) kavramı umumiyetle şeriat (الشريعة) kavramı ile birlikte ele alınmış, her ikisi de tanımlanarak aralarındaki farklar ortaya konulmuştur.³ Bu durum esas itibarıyla tasavvufun şeriat ve hakikat bütünlüğü içerisinde düşünülmesinin tabii bir neticesidir. Diğer bir ifade ile hakikate ulaşılacak ancak şeriatın yaşanmasıyla mümkün olmaktadır. Zira sûfilere göre şeriat, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmeyi, hakikat ise bunun neticesinde Cenâb-ı Hakk'ın kuluna bazı ilâhî sırları çeşitli yollarla açıklamasını ifade etmektedir. Şeriat ile hakikat arasında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmakta, dolayısıyla şeriatsız bir hakikat anlayışı sûfilerce mümkün görülmemektedir.

Söz konusu kavramların kelime anlamlarına bakıldığında (شرع) kökünden türeyen şeriatın, “yolun açık/belirli olan bölümü, bir yöne doğru açılarak uzayıp gitmek ve açık olmak” gibi anlamlara geldiği⁴; buna mukabil (حق) kökünden türeyen hakikat kelimesinin ise “gerçek, sabit ve doğru olmak, gerek-mek ve bir şeyi gerçekleştirmek” anlamlarını ihtiva ettiği görülmektedir.⁵ Terim olarak ise şeriat kavramı “İslâm'a ait dînî, ahlâkî ve hukûkî hükümler bütünü”nü ifade etmekte⁶ hakikat ise “ilâhî gerçeklere ve sırlara aşına olmak ve Hakk'ın tecellilerini temaşa etmek” anlamında kullanılmaktadır.⁷

Tasavvuf kaynaklarına bakıldığında her iki kavramın farklı yorumlarla açıklandığı görülmektedir. Tasavvuf edebiyatında *er-Risâle* isimli eseriyle tanınan sûfî Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) göre şeriat, ubudiyete (kulluğa) sınıksız sarılmak, hakikat ise rubûbiyyeti müşâhede etmektir. Ne hakikat ile teyit edilmemiş (desteklenmemiş) şeriat ne de şeriat ile

³ Örneğin Serrâc, Kuşeyrî ve Hücvîrî her iki kavrama da aralarındaki farklara da işaret ederek eserlerinde yer vermişlerdir. Bkz. Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî Serrâc, *el-Lüma' fi târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*, haz. Kamil Mustafa el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), s. 196, 289; Ebû'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Halil el-Mansûr (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), s. 118; Ebû'l-Hasen Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh, 2010), s. 440.

⁴ Bkz. Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, haz. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), s. 258; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, v.d. (Kahire: Dâru'l-maârif, ty.), XXV, 2238; Talip Türcan, “Şeriat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 571.

⁵ Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, s. 126; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 939, 942; Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, haz. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî (Kahire: Muhammed Sıddîk el-Münşâvî Yay., ty.), s. 79; Mustafa Çağrırcı, “Hakikat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 177.

⁶ Türcan, “Şeriat”, *DİA*, XXXVIII, 571.

⁷ Mehmet Demirci, “Hakikat (Tasavvuf)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 178.

mukayyed (sınırlandırılmış) olmayan hakikat makbuldür. Şeriat, kula yüklenen mükellefiyetlerdir. Hakikat ise Hakk'ın tasarrufları hakkındaki bilgidir. Şeriat, Allah'a kulluk etmek, hakikat ise Hakk'ı müşâhede etmektir. Şeriat Hakk'ın emrini yerine getirmek, hakikat ise kaza ve kaderi veya açık ve gizli sırları müşâhede etmektir.⁸ Bundan dolayıdır ki aynı zamanda Kuşeyrî'nin kayınpederi olan Nisâburlu sûfî Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1015) Fâtihâ sûresindeki (إِيَّاكَ نَعْبُدُ) “Yalnız sana kulluk ederiz” ibaresinin şeriatı muhafaza etmeye; (إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) “yalnız senden yardım dileriz.”⁹ ifadesinin ise hakikatın ikrarına delalet ettiğini belirtmektedir.¹⁰ Dekkâk'ın sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla burada ilk cümlede ifâde edilen kulluğun doğrudan şeriat kapsamında mütalaa edildiği anlaşılmakta, diğer yandan ikinci cümlede yalnızca Allah'tan yardım dilenmesinin ise Hak'tan gayrı her şeyin görmezden gelinerek yalnızca Allah'ın müşâhede edilmesi dolayısıyla hakikat kavramına işâret ettiği değerlendirilmektedir.

Öte yandan Kuşeyrî, şeriatın, özü itibariyle Allah'ın emri olması hasebiyle bizâtihi bir hakikat olduğunu; buna mukabil hakikatın de, mârifetullahın vâcib olması sebebiyle, şeriatın bir gereği olduğunu vurgulamaktadır.¹¹ Dolayısıyla tasavvufun, Kuşeyrî'nin zihin dünyasında hakiki anlamda şeriat-hakikat bütünlüğünü temsil eden bir ilim olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum şeriat ile hakikatın esas itibariyle birbirinden ayrılmayacak bir bütün olduğunu göstermektedir.

Kuşeyrî'nin çağdaşı Ebü'l-Hasen el-Hücvîrî (ö. 465/1072) de eserinde her iki tabirin de sûflere ait birer ıstılâh olduğunu belirttikten sonra şeriat ile zâhirdeki halin sıhhatinin, hakikat ile de bâtındaki halin düzeltilmesinin kastedildiğini ifade etmektedir. Hücvîrî'ye göre zâhir ulemasında görüldüğü gibi şeriat ile hakikatın arasında hiçbir farkın bulunmadığını iddia etmek doğru olmayacağı gibi şeriat ile hakikatın bir arada bulunmasını mümkün görmeyen Karmatîler, Bâtînîler ve Şiîler'de olduğu gibi “Hakikat münkeşif olunca şeriat mürtefi olur.” kanaatini dile getirmek de doğru değildir. Hücvîrî'ye göre şeriat kulun fiili, hakikat ise şanı yüce olan Allah'ın kula malik olması, onu muhafaza

⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 118.

⁹ el-Fâtihâ 1/5. Hakikat kavramı ile ilgili ayetlerin tahlili için bkz. Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 342.

¹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 118.

¹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 118.

ve himaye etmesidir. Hakikat mevcut olmadan şeriatın yerine getirilmesi, şeriat muhafaza edilmeden de hakikatin gerçekleşmesi mümkün değildir.¹²

Hücvîrî, şeriat ve hakikat ayrımını Ankebût sûresi 69. ayeti ile destekleme yoluna gitmektedir: “*Bizim uğrumuzda mücâhede edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız.*”¹³ Ona göre âyette geçen mücâhede ameliyesi şeriata, hidâyeti ifade eden “*yollarımıza iletacağız*” ifadesi ise hakikate işâret etmektedir. Kul kendi gayretiyle yâni mücâhede ederek şeriatın gereklerini yerine getirmekte, sonrasında ise Allah’ın lütfu olarak birtakım ihsânlar zuhur etmektedir. İşte bu ihsânlar, Hücvîrî’ye göre hakikat kavramı ile ifadesini bulmaktadır. Şu durumda şeriat kulun kendi çabası ile hayata geçirebileceği zâhirî hükümleri, hakikat ise Allah’ın hibesi ile ortaya çıkabilecek bâtinî hükümleri temsil etmektedir.¹⁴

Burada şu hususu da belirtmemiz gerekmektedir ki hakikate ulaşma ilimden yoksun bir şekilde gerçekleşmemektedir. Bilakis hakikate ulaşmak ilim ile amel etmeye bağlanmaktadır. Zira tasavvuf tarihine dair *el-Lüma’* adlı eseri ile tanınan sûfî Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988) tasavvufta Allah tarafından kula ihsân edilen keşfî bilgileri, ilim ve amel bütünlüğüne dayandırmaktadır. Ona göre tasavvufta hüküm çıkartmak, Allah’ın kitabı ve Resûlüllah’ın sünnetinin zâhirine ve bâtinine tam anlamıyla ittiba eden anlayış sahibi kimseler tarafından Kur’ân’ın zâhirinin ve bâtininin üzerinde derinlemesine düşünmek suretiyle gerçekleşmektedir. Bu kimseler bildikleri ile amel ettikleri müddetçe, Allah kendilerine bilmediklerini öğretir. Serrâc’a göre “*Allahu Teâlâ bildikleri ile amel eden kimseye bilmediklerine dair ilmi öğretir.*”¹⁵ hadisi bunun açık bir göstergesidir.¹⁶

Serrâc bu rivayette bildiklerini uygulayan kimselere ihsân olunan ilmin işâret ilmi olduğunu belirtir. Halleri ve zikirlerinin sâflığı vesilesi ile işâret ilmine vâkıf olan âriflere Allah, âyet ve hadislerin mânâ, hikmet ve inceliklerini keşfettirir. Böylece kendilerine has istinbâtlarda bulunurlar. Tabiatı itibarıyla bu

¹² Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, s. 440. Ebû Câfer es-Saydalânî “Hakikat üç çeşittir; İlimle beraber olan hakikat, yanında ilim bulunan hakikat ve ilimden ayrılan hakikat.” derken hakikatin ilimden bağımsız da söz konusu olabileceğini vurgulamaktadır. Ruveym b. Ahmed (ö. 303/915) ise hakikatin en sağlam olanını ilme yakın hakikat olarak tanımlamaktadır. Bkz. Serrâc, *el-Lüma’*, s. 196, 197.

¹³ Ankebût, 29/69. Bkz. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 440.

¹⁴ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 440, 441.

¹⁵ Rivayete ait metin şu şekildedir: “من عمل بما يعلم ورثه الله ما لم يعلم” Bkz. Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), X, 15. Bu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır.

¹⁶ Serrâc, *el-Lüma’*, s. 100.

işâret ilmi herkesin elde edebileceği bir ilim değildir. Nitekim Serrâc'a göre, günahların çokluğu, hevâya tâbi olma, dünya sevgisi, gafillik, hırs, rahatlığa düşkünlük, şöhret arzusu gibi gaflet dolu haller kalpte paslanmaya sebep olur ve kalbi âdetâ kilittir. Allah'ın ihsân ettiği keşf ve işâret ilmi ise ancak tevbe ve pişmanlık neticesinde kalpteki kilitlerin açılması ile hâsıl olur. Böylece gaybın hazineleri açılır, dil vâsıtasıyla da ilim ve hikmete dönüşür. Serrâc'a göre işâret ilmi, Kur'ân âyetleri üzerinde ince ince düşünmeden elde edilecek bir ilim değildir. Bu ilme "*Hâlâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.*" ayetinde ifade edildiği üzere ancak Kur'ân üzerinde uzun uzun düşünmek suretiyle ulaşmak mümkündür.¹⁷

Serrâc'ın sözünü ettiği işâret ilmi, şeriat-hakikat ayrımı düşünüldüğünde, hakikat kapsamında elde edilen bilgilerin özel adıdır. Bu bilgiye ulaşmak, öncelikle şeriatı bilmek, ardından onu uygulamak ve nihayetinde Allah'ın kuluna bir mükâfat olarak tahsil ile elde edemeyeceği birtakım ilâhî bilgileri ilham etmesi ile ortaya çıkmaktadır.

Aynı hususu vurgulayan sûflerden biri de Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî'dir (ö. 380/990). Kelâbâzî, "*Allahu Teâlâ bildikleri ile amel eden kimseye bilmediklerine dair ilmi öğretir.*" rivayetinde kastedilen özel ilmin ancak ilm-i dirâset (ilm-i iktisâb) neticesinde edinilen bilgi ile amel edilmesi durumunda kişiye verileceğini belirlemektedir. Ona göre ilm-i dirâset, öncelikle tevhid, ardından ise ahkâm ilmine tekabül etmektedir. İşte bu tahsil neticesinde elde edilen bilginin ardından Allahu Teâlâ kuluna kişisel gayretleri ile elde edemeyeceği özel bir ilim verecektir. Kelâbâzî'ye göre bu ilim, ilm-i işâret olarak da adlandırılan¹⁸ ilham ve firâsettir. Firâset ise Allah'ın nuru ile bakmaktır. Allah, bir kulunun kalbini nurlandırdığında gaybî pek çok hale vakıf olacaktır. Bunlar âyet ve hadisler ve ahkâm-ı dîniyye kabilinden tahsil ile elde edilebilecek bilgiler olmayıp şek ve şüphenin karışamayacağı yakîn ifade eden bir ilme tekabül etmektedir.¹⁹

Bu ifadelerden sûflere göre şeriatın tam anlamıyla öğrenilip hayata geçmesi ile birlikte Allahu Teâlâ'nın kuluna ikramı mahiyetindeki hakikatin

¹⁷ Serrâc, *el-Lûma'*, s. 100. Bkz. Mahmud Esad Erkaya, "Tasavvuf Kavramlarının İstinbâtı Bağlamında İşâret İlimi", *2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017)*, ed. Hayrullah Kahya, (İstanbul: İBAD, 2017), s. 318.

¹⁸ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, haz. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993), s. 100.

¹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid (Me'âni'l-ahbâr)*, haz. M. H. Muhammed Hasen İsmâ'îl-Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999), s. 100-102.

ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Şeriat ve hakikat arasındaki bu ilişkiye tasavvuf kaynaklarında Hârise hadisi olarak tanınan bir rivayet kaynak gösterilmekte diğer bir ifade ile somut bir örnek olarak sunulmaktadır.²⁰ Nitekim bu rivayette Hârise'nin dünyadan uzaklaşıp geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirmesi şeriat kavramı, bunun neticesinde arşa, cennetliklere ve cehennemliklerin haline muttali olması ise hakikat kavramı bağlamında ele alınmaktadır.

2. Tasavvuf Kaynaklarında Hârise Hadisi

Tasavvuf kaynaklarında Hârise hadisi olarak yaygın bir şekilde yer alan rivayet, Hz. Peygamber ile Hârise isimli sahâbî arasında geçen bir diyalogu konu edinmektedir. Tasavvuf kaynaklarında geçtiği şekliyle rivayet şöyledir:

أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لخارثة: "كيف أصبحت يا خارثة؟" قال: "مؤمنًا حقا يا رسول الله." قال النبي صلى الله عليه وسلم: "وما حقيقة إيمانك؟" قال: "عزفت نفسي عن الدنيا، وأظمأت لذلك نهار، وأسهرت ليلي، وكأني أنظر إلى عرش ربي بارزا، وكأني أنظر إلى أهل الجنة يتناعمون وإلى أهل النار يتعاونون." فقال النبي صلى الله عليه وسلم: "مؤمن نور الله قلبه، عزفت فالزم."

Peygamber (sas) Hârise'ye "*Nasıl sabahladın ey Hârise?*" diye sordu. Hârise, cevaben "Hakiki bir mümin olarak yâ Rasûlallah!" dedi. Bunun üzerine Peygamber (sas) "*Senin imanının hakikati nedir?*" buyurdu. Hârise: "Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık rabbimin arşına açıkça bakıyor, cennetliklerin nasıl nimetlendiklerini ve cehennemliklerin nasıl bağırıp çağırdıklarını görüyorum gibiyim." Hârise'nin bu sözleri üzerine Peygamber (sas): "*Allah'ın kalbini nurlandırdığı mü'min! Marifete erdin (bildin), onun gereğini yap.*"²¹ buyurdu.

Bazı tasavvuf kaynaklarında ise Hârise'nin cevabında şu ilave de yer almaktadır:

عزفت نفسي عن الدنيا فاستوى عندي حجرها وذهبها وفضتها ومدرها.

"Dünyadan uzaklaştım. Öyle ki, bana bu âlemin taşı, altını, gümüşü ve toprağı eşit hale geldi."²²

²⁰ Söz konusu rivayetin sûfilerin zühd yöntemi bağlamında yapılan bir değerlendirme için bkz. Hacı Bayram Başer, "Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III. ve IV. Yüzyıllar)" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), s. 18; Hacı Bayram Başer, "Tasavvufu Önceleyen Dönemde Ahlâk Literatürü: Kitâbü'z-Zühd'ler", *İslâm Ahlâk Literatürü Ekoller ve Problemler*, ed. Ömer Türker – Kübra Bilgin, (İstanbul: Nobel, 2015), s.150.

²¹ Ebû Saîd el-Harrâz, *et-Tarîk ila'llah (Kitâbü's-Sıdk)*, haz. Abdülhalim Mahmud (Dârü'l-Maârif, ty.), s. 56, 57; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 17.

²² Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 135; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 253; Ebû Hamid Huccetülislâm Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2013), IV, 292; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, s. 97, 98.

Söz konusu rivayete, tasavvuf kaynaklarında, bazen tamamen, bazen de konu ile ilişkili görülen kısmına atıfta bulunmak suretiyle yaygın bir şekilde yer verilmekte fakat senedlere değinilmemektedir. Dolayısıyla mutasavvıfların hangi tarîki esas aldıklarını tespit mümkün olmamaktadır. Aynı şekilde Hârîse'nin kimliği veya hayatı hakkında tasavvuf kaynaklarında açık bir bilgi bilemediğimiz kadarıyla bulunmamaktadır. Hadis kaynaklarında ise rivayetin çeşitli tariklerden geldiği görülmektedir. Bu tariklere Hârîse'nin kimliği ile ilgili rivayetlerle beraber yer vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

3. Hârîse Kimdir?

Hadis kaynaklarına bakıldığında Hârîse'nin kim olduğu ile ilgili olarak farklı isimler ile karşılaşılmaktadır. Bunun için rivayetin ilk olarak geçtiği yerde Rasûlullah'ın (sas) söz konusu sahâbîye hangi isimle hitap ettiğinin tespit edilmesi, akabinde de mezkûr sahâbînin ismine dair karışıklığın vuzuha kavuşturulması adına rivayetin yer aldığı hadis, ricâl ve tabakat kaynaklarının taranması gerekmektedir.

İlgili kaynaklar tarandığında rivayetle dolayısıyla da mezkûr sahâbîyle ilgili malumatın çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Bu anlamda tasavvuf kaynaklarında Hârîse hadisi olarak bilinen rivayetteki Hârîse adlı sahâbî, hadis, ricâl ve tabakat kaynaklarında Hâris b. Mâlik el-Ensârî, Hârîse b. Nu'mân el-Ensârî ve Hârîse b. Sürâka el-Ensârî olarak üç farklı şekilde geçmektedir. Bunların dışında Hz. Peygamber'in, aralarında Mu'âz b. Cebel ve Süveyd b. Hâris gibi sahâbîlerin bulunduğu bazı kişilere de "*Her hakkın/sözün bir hakikati vardır. Bunun hakikati nedir?*" şeklinde soru yönelttiği görülmektedir. Bunlardan hadis kaynaklarında ismi en fazla geçen sahâbî Hâris b. Mâlik el-Ensârî'dir.

3.1. Hâris b. Mâlik el-Ensârî

Hâris b. Mâlik el-Ensârî'nin hayatına dair kaynaklarda detaylı bilgi yer almamakta, yalnızca ilgili hadise atıfta bulunulmaktadır. Vefatının ise kendi arzusuna uygun bir şekilde şehid olmak suretiyle gerçekleştiği ifade edilmektedir.²³ Hârîse hadisindeki kişinin Hâris b. Mâlik el-Ensârî olarak geçtiği en

²³ Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, haz. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-'Amravî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1995-2000), XXVIII/274, LIV/179, LIV/227; İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rîfeti's-sahâbe*, haz. Ali Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), I, 635; İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, haz. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), I, 689, 690.

erken kaynak Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'i* olup oradaki rivayet şöyledir:

أن النبي صلى الله عليه وسلم قال للحارث بن مالك: "ما أنت يا حارث بن مالك؟"، قال: "مؤمن يا رسول الله"، قال: "مؤمن حقا؟"، قال: "مؤمن حقا"، قال: "فإن لكل حق حقيقة، فما حقيقة ذلك؟"، قال: "عزفت نفسي من الدنيا، وأسهرت ليلي، وأظلمات فخاري، وكأني أنظر إلى عرش ربي حين يجاء به، وكأني أنظر إلى أهل الجنة يتزاورون فيها، وكأني أسمع عواء أهل النار"، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: "مؤمن نور قلبه."

Peygamber (sas) Hâris b. Mâlik'e "*Yâ Hâris b. Mâlik, sen nesin?*" buyurdu. Hâris de "Mümin, yâ Rasûlallah" dedi. Hz. Peygamber (sas) "*Hakiki mümin mi?*" diye sorduğunda "Hakiki mümin." dedi. Bunun üzerine Peygamber (sas) "*Her hakkın bir hakikati vardır. Bunun hakikati nedir?*" buyurdu. Hâris de "Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık getirildiğinde rabbimin arşına açıkça bakıyor, cennetliklerin nasıl ziyaretleştiklerini görüyor ve cehennemliklerin nasıl bağırıp çağırdıklarını duyuyor gibiyim." dedi. Bunun üzerine Peygamber (sas): "*Kalbi nurlandırılmış bir mümin!*" buyurdu.²⁴

Hadisi Ma'mer b. Râşid'in yanı sıra bazı küçük lafız farklılıkları ile birlikte Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797),²⁵ İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849),²⁶ Abd b. Humeyd el-Kissî (el-Keşşî) (ö. 249/863),²⁷ Ebû Sa'îd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952),²⁸ Taberânî (ö. 360/971),²⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038),³⁰ ve Beyhakî (ö. 458/1066)³¹ rivayet etmiştir.

Kütüb-i Sitte haricinde pek çok hadis kaynağında yer alan bu hadisin, sened bakımından muttasıl (mevsûl) ve münkatı' olarak muhtelif tarîklerle rivayet edilmiş olduğu görülmekte, cerh ve ta'dîl âlimlerinin yorumlarından

²⁴ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi* (Abdurrezzak'ın *Musannefî* içerisinde), haz. Habîburrahman el-Azami (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), XI, 129, no. 20114.

²⁵ Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaiik*, haz. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.), s. 106, no. 314.

²⁶ Ebû Bekr İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, haz. Muhammed Avvâme (Riyad: Dâru'l-Kible, 2006), XV, 623, no. 31063.

²⁷ Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, haz. Mustafa el-Adevî (Riyad: Dâru Belensiyye, 2002), I, 360, no. 444.

²⁸ Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, haz. Abdülmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Huseynî (Demam: Dâru İbni'l-Cevzi, 1997), I, 130.

²⁹ Ebû'l-Kasım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, haz. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ty.), III, 266, no. 3367.

³⁰ Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, haz. Âdil b. Yûsuf el-'Azâzî (Riyad Dâru'l-Vatan, 1998), II, 777.

³¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *el-Câmiu li-suabi'l-îmân*, haz. Muhtar Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), XIII, 159, no. 10107, 10108; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdü'l-kebir*, haz. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1987), s. 355, no. 973.

rivayetin senesinde birtakım problemler bulunduğu anlaşılmaktadır. Hadisi rivayet eden en erken kaynak olan *el-Câmi*'de Ma'mer b. Râşid'in hadisi Sâlih b. Mismâr³² ve Ca'fer b. Bürkân'dan (ö. 150/767)³³ rivayet ettiği görülmekte³⁴ ve her ikisinin de tebeu't-tâbiînden oldukları, dolayısıyla rivayetin mu'dal olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde hadisi Abdullah b. Mübarek,³⁵ Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî³⁶ ve Beyhakî³⁷ de yine Ma'mer b. Râşid kanalıyla mu'dal olarak rivayet etmektedir.³⁸ İbn Ebû Şeybe ise bu iki muhaddisten farklı olarak hadisi Zübeyd'den (ö. 122/740)³⁹ mu'dal⁴⁰ olarak rivayet etmiştir.⁴¹ Bu durum rivayetin en erken kaynaklarının muttasıl bir sened ile bize ulaşmadığını göstermektedir.

Öte yandan rivayetin muttasıl senedlerinin de hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Söz gelimi Abd b. Humejd el-Kissî⁴², Taberânî⁴³ ve Beyhakî⁴⁴ hadisi muttasıl bir sened ile rivayet etmekle⁴⁵ birlikte rivayetlerin sened-

³² Basralı olup Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Muhammed b. Sîrîn'den (ö. 110/729) rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sikât*'ında kendisine yer vermiştir. Bkz. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif, 1973), VI, 465; Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân Ebû'l-Haccâc Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, haz. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992), XIII, 92.

³³ Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), İkrime (ö. 105/723) ve Sâlih b. Mismâr gibi kimselerden rivayette bulunmuştur. Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) onun sika olduğunu söylediği rivayet edilmektedir. Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 11, 12, 14; İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb* (Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Maarif en-Nizâmiyye, 1326), II, 86.

³⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 129, no. 20114.

³⁵ Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühed ve'r-rekâik*, s. 106, no. 314.

³⁶ İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, I, 130.

³⁷ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 160, no. 10108.

³⁸ Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 689; Abdullah Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, *el-Müstahrec mine'l-kütüb (Tahrîcu ehâdîsi lhyâi ulûmi'd-dîn)* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987), V, 2272.

³⁹ Zübeyd b. el-Hâris b. Abdülkerim b. Amr (ö. 122/740) olup Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve Nesâî (ö. 303/915) onun sika olduğunu söylemiştir. Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 289, 291, 292.

⁴⁰ Mu'dal, senesinde peş peşe iki veya daha fazla ravi atlanmış/eksik olan hadise verilen addır. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2009), s. 194.

⁴¹ Muhammed Avvâme bu tarihin mu'dal olduğunu bununla birlikte ricâlinin sika olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XV, 623, 31064 nolu hadisin dipnotu.

⁴² Abd b. Humejd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*, I, 360, no. 444.

⁴³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 266, no. 3367.

⁴⁴ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 159, no. 10107, 10108; Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 355, no. 973.

⁴⁵ Bunların yanında İbn Hacer'in belirttiğine göre Saîd b. Ebû Hilâl, Muhammed b. Ebû'l-Cehm ve İbn Mende'nin (ö. 395/1005) Süleyman b. Saîd kanalıyla er-Rebî' b. Lût'un Hâris b. Mâlik el-Ensârî'den rivayet ettiği senedler mevsûldür. Bunun haricinde İbn Mende bu hadisi, Zeyd b. Enîse, Abdülkerim b. el-Hâris'ten o da Hâris b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Yine Cerîr b. Utbe b. Abdurrahman babasından, o da Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 689; el-Haddâd, *el-Müstahrec*, V, 2272.

lerinde zayıf bir râvî olan İbn Lehîa⁴⁶ yer almaktadır.⁴⁷ Ayrıca bazı senedlerde yer alan Muhammed b. Ebu'l-Cehm'in kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir.⁴⁸ Buradan hadisin muttasıl olan senedlerinin sıhhat bakımından problemlili olduğu fark edilmektedir.⁴⁹

İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) bu rivayetin muttasıl ve mürsel pek çok senedinin bulunduğu bununla birlikte mürsel senedlerin daha sahih olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ Benzer bir şekilde Muhammed Avvâme de rivayetin çeşitli târikleri hakkında değerlendirme yaptıktan sonra hadisin sabit olduğunu söylemek için Abdullah b. Mübârek, İbn Ebû Şeybe ve Aburrezzak'ın naklettiği senedlerin yeterli olduğu sonucuna varmaktadır.⁵¹ Ayrıca rivayet, fezâil-i a'mâl⁵² kapsamında değerlendirilecek olursa pek çok muhaddisin hadisle amel edilebileceği hükmünü vermesi de mümkün olacaktır.

Sûffiler ise hadisi naklederken sened hatta râvilere yer vermemişler ve sıhhati konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır.⁵³ Bu durum onların hadis rivayetindeki genel yaklaşımlarına dair güzel bir örnektir. Nitekim sûffiler Hârise hadisinin mânâ itibariyle kendi yaşantılarını tam olarak yansıttığını düşünmüş olmalı ki bu hadisi makbul kabul ederek hakikat gibi temel bir tasavvuf kavramı ile ilişkilendirerek eserlerine almışlardır. Söz konusu rivayetin erken dönem hadis kaynaklarında yer alması, buna karşın mevzuatlarda bulunmaması ve buna ilaveten sabit olduğu yönünde muhaddislerin de kanaatlerine rastlanabilir olması onların bu hadisi benimsemelerini kolaylaştırmış olmalıdır.

⁴⁶ Abdullah b. Lehîa b. Ukbe el-Hadramî el-Misrî (ö. 174/790) Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 487.

⁴⁷ Zeynüddin Irâkî (ö. 806/1404) Taberânî'nin Hâris b. Mâlik'ten zayıf bir insadla rivayet ettiğini belirtmektedir. el-Haddâd, *el-Müstahrec*, V, 2272. Heysemî (ö. 807/1405) de aynı şekilde Taberânî'nin rivayetin tarîkinde İbn Lehîa'nın yer alması nedeniyle zayıf olduğunu belirtmektedir. Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebû Bekr Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), I, 220.

⁴⁸ Bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XV, 623, 31064 nolu hadisin dipnotu.

⁴⁹ Ahmet Yıldırım da rivayete son derece ihtiyat ile yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2000), s. 309.

⁵⁰ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem* (Beyrut: Dâru'l-Mârifetü'l-İlmiyye, 1987), s. 36.

⁵¹ Bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XV, 624, 31064 nolu hadisin dipnotu.

⁵² Fezâil-i a'mâl konusunda zayıf hadisle amel meselesinde muhaddislerin görüşleri için bkz. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdila li'l-es'ileti'l-aşrati'l-kâmile* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2003), s. 36.

⁵³ Yalnızca Serrâc'ın Amr b. Osman el-Mekkî'nin (ö. 297/910) eserinden yaptığı alıntıda "eğer haber doğruysa" şeklinde bir kayıt düşüldüğü görülmektedir. Bu durum bazı sûffilere göre de rivayetin sıhhatinde şüpheler bulunduğunu göstermektedir. Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, s. 111.

Tasavvuf kaynaklarında olduğu gibi Hârise hadisini doğrudan Hârise adlı sahabiye atfeden muhaddisler de bulunmaktadır. Bezzâr (ö. 292/905) bunlardan biridir. Bezzâr'ın doğrudan Hârise'ye nisbet ederek Enes b. Mâlik'ten naklettiği rivayet şöyledir:

عن أنس؛ أن النبي صلى الله عليه وسلم لقي رجلا , يقال له حارثة في بعض سكك المدينة , فقال: كيف أصبحت يا حارثة؟ قال: أصبحت مؤمنا حقا , قال: إن لكل إيمان حقيقة , فما حقيقة إيمانك؟ قال: عرفت نفسي عن الدنيا , فأطمأت وأسهرت ليلي , وكأني بعرض ربي باديا , وكأني بأهل الجنة في الجنة يتنعمون , وأهل النار في النار يعذبون , فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أصبت فالزم , مؤمن نور الله قلبه.

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Peygamber (sas) ensârdan – Hârise olduğu belirtilen– bir adam ile Medine sokaklarında karşılaştı. Peygamber (sas) Hârise'ye “*Nasıl sabahladın yâ Hârise?*” diye sordu. Hârise, cevaben ‘Hakiki bir mümin olarak sabahladım.’ dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sas) “*Her imanın bir hakikati vardır. Senin imanının hakikati nedir?*” buyurdu. Hârise ise “Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık rabbimin arşına açıkça bakıyor, cennetliklerin nasıl nimetlendirildiklerini ve cehennemliklerin nasıl acı çektiklerini görüyor gibiyim.” dedi. Hârise'nin bu sözleri üzerine Peygamber (sas) “*İsabet ettin, onun gereğini yap. Allah'ın nurlandırdığı bir kul.*” buyurur.⁵⁴

Bezzâr'ın nakletmiş olduğu bu rivayetin senesinde Yusuf b. Atyıyye'nin yer alması sebebiyle zayıf olduğu belirtilmektedir.⁵⁵ Ayrıca İbn Hibban'ın belirttiğine göre bu rivayet yine yalnızca “Hârise” ismi kullanılarak Ebû Hüreyre'den zayıf bir sened ile de rivayet edilmiştir.⁵⁶

Rivayetin muhtelif kaynaklarda yer almasına karşılık hadis, ricâl ve tabakat kaynakları incelendiğinde sahabinin Hâris b. Mâlik olmasının ve şehid olmasının ötesinde detaylı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte İbn Ebû Şeybe'nin eserine aldığı bir rivayette Hârise'nin kimliğine ilişkin dikkat çeken bir ayrıntı yer almaktadır. Nitekim İbn Ebû Şeybe, aynı muhtevayı içe-

⁵⁴ Ebû Bekr Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr (Müsned)*, haz. Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2005), XIII, 333, no. 6948.

⁵⁵ el-Haddâd, *el-Müstahrec*, V, 2272; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 220, 221.

⁵⁶ İbn Hibbân, hadisi Ebû Hüreyre'den rivayet etmekte ve senesinde bulunan Ahmed b. el-Hasan b. Ebân el-Misrî'nin kezzâb (yalancı) olduğunu ve hadis uydurarak râvilerden rivayet ettiğini ifade etmektedir. Bkz. Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, haz. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1992), I, 150. Zehebî (ö. 748/1348) ise *Mizânü'l-İtidâl*'de Ebû Hüreyre'den gelen tarihteki Ahmed b. el-Hasan b. Ebân'ı cerh etmektedir. Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, haz. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Mârife, ty.), I, 90.

ren bir rivayeti Hârise'ye değil Avf b. Mâik'e atfetmiştir.⁵⁷ Bu durum rivayetteki Hârise'nin Ebû Vâkıd el-Leysi künyesiyle tanınan sahâbi olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Nitekim tabakat ve ricâl kaynaklarında Ebû Vâkıd el-Leysi'nin asıl isminin Hâris b. Mâlik, Avf b. Mâlik veya Avf b. Hâris olduğu kaydedilmiştir.⁵⁸ Bu bilgi söz konusu rivayetin atfedildiği Hâris b. Mâlik ve Avf b. Mâlik isimleri ile Ebû Vâkıd el-Leysi künyesini ortak noktada buluşturmaktadır.⁵⁹ Dolayısıyla Hârise'nin Ebû Vâkıd el-Leysi olması ihtimalinden bahsetmek mümkündür. Fakat Ebû Vâkıd el-Leysi'nin rivayette adı geçen Hârise olması ihtimali kanaatimizce zayıf bir ihtimaldir. Zira İbn Abdülber (ö. 463/1071) ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) bu sahâbînin Ebû Vâkıd el-Leysi şeklinde künyesi ile meşhur olduğunu belirtmesi, Taberânî'nin (ö. 360/971) ise bu şahsı "Hâris b. Avf Ebû Vâkıd el-Leysi" başlığı ile ele alması rivayetteki sahâbînin bu kimse olma ihtimalinin zayıf olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Ayrıca İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1233) künyesiyle meşhur olduğunu ifade etmekle birlikte isim olarak Hâris b. Avf'ın daha doğru olduğunu vurgulaması da bu kanaati desteklemektedir.⁶¹ Diğer taraftan gerek Hâris b. Mâlik'in biyografisinde, gerekse Hârise'nin kimliği ile ilgili sunacağımız diğer muhtemel "Hârise"lerde de görüleceği gibi Hârise'nin şehîd olarak vefat etmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Ebû Vâkıd el-Leysi hakkında ise böyle bir bilgi yer almamaktadır.

Netice itibariyle hadis kaynaklarının büyük bir bölümünde yer alan Hâris b. Mâlik isimli sahâbînin şehid olarak vefat etmesi dışında hayatı hakkında detaylı bir malumata sahip olmak elimizdeki kaynaklar itibariyle müm-

⁵⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XV, 621, no. 31062. Muhammed Avvâme'nin ifadesine göre rivayetin senesinde yer alan İbn Ma'ser zayıftır. Bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XV, 621, 31062 nolu hadisin dipnotu.

⁵⁸ Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, haz. Ali Muhammed Ömer (Kahire Mektebetü'l-Hancî, 2001), V, 120; Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed Beğavî, *Mu'cemü's-sahâbe*, haz. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekenî (Kuveyt Mektebetü Dâri'l-Beyân, 2000), II, 42; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, haz. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), IV, 1774; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 386; Salâhuddîn Halîl b. İzzeddîn Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, haz. Ahmed el-Arnaût – Mustafâ Türkî (Beirut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), XI, 188.

⁵⁹ Ebû Vâkıd el-Leysi, Mekke'nin fethinde müslüman olarak Benî Leys'in sancaktarlığını yapmış, Yermük savaşına da katılmıştır. Vefatından bir yıl kadar önce Mekke'ye dönen Hâris, 68 (veya 65) yılında burada yaklaşık 75 yaşlarında iken vefat etmiş, Muhâcirün kabristanına defnolunmuştur. Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Atâ b. Yesâr kendisinden rivayette bulunan tâbiîler arasındadır. Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, haz. Mustafâ es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1955), II, 442; Beğavî, *Mu'cemü's-sahâbe*, II, 42; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 757; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 1774; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XI, 188; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 319; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 370.

⁶⁰ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 269; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 370; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 242.

⁶¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 319.

kün gözükmemektedir. Bununla birlikte hadis kaynaklarının çoğunun Hâris b. Mâlik'i işaret ediyor olması, Hârise'nin bu sahabi olduğu kanaatinin en kuvvetli ihtimal olduğunu göstermektedir.

3.2. Hârise b. Sürâka el-Ensârî

Hârise'nin kimliği ile ilgili olarak zikredilen isimlerden birisi de Hârise b. Sürâka el-Ensârî'dir. Nitekim İbnü'l-Esîr, söz konusu rivayeti hem Hâris b. Mâlik el-Ensârî hem de Hârise b. Sürâka el-Ensârî'nin hayatını ele alırken nakletmiştir. Hadis kaynaklarında ise bilebildiğimiz kadarıyla Hârise b. Sürâka hakkında böyle bir rivayet yer almamaktadır. İbnü'l-Esîr'in eserine aldığı rivayet şöyledir:

عن أنس، قال: بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم يمشي إذ استقبله شاب من الأنصار، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: "كيف أصبحت يا حارث؟"، قال: "أصبحت مؤمناً بالله حقاً"، قال: "انظر ماذا تقول؟ فإن لكل قول حقيقة" قال: "يا رسول الله، عزفت نفسي عن الدنيا، فأسهرت ليلي، وأظمأت فخاري، وكأني بعرض ربي عز وجل بارزاً، وكأني أنظر إلى أهل الجنة يتزاورون فيه، وكأني أنظر إلى أهل النار يتعاون فيها" قال: "الزم، عبد نور الله الإيمان في قلبه"...

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Peygamber (sas) yürürken ensârdan bir genç onu karşıladı. Peygamber (sas) ona "*Nasıl sabahladın yâ Hâris?*" buyurdu. O da, cevaben "Hakiki bir mümin olarak sabahladım." dedi. Bunun üzerine Rasûlüllah (sas) "*Ne söylediğine bak! Her sözün bir hakikati vardır.*" buyurdu. Hârise ise "Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık rabbimin arşına açıkça bakıyor, cennetliklerin nasıl ziyaretleştiklerini ve cehennemliklerin nasıl bağırıp çağırdıklarını görüyorum gibiyim." Hârise'nin bu sözleri üzerine Peygamber (sas) "*Gereğini yap, Allah'ın kalbindeki imanı nurlandırdığı kul.*" buyurdu.⁶²

Enes b. Mâlik'ten nakledilen bu rivayette Yûsuf b. Atyiye isimli zayıf bir râvi yer almaktadır.⁶³ Dolayısıyla bu rivayetin sıhhati konusunda muhaddisler olumlu düşünmemektedir. Rivayetin bu haliyle hadis kaynaklarında da yer almaması Hârise isimli sahibinin Hârise b. Sürâka olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

⁶² Rivayet bununla sınırlı değildir. Devamında Hârise'nin Bedir'de şehid olan ilk atlı sahabi olduğu bilgisi yer almakta, sonrasında ise Hârise'nin annesi ile Hz. Peygamber arasında şu diyalog geçmektedir: "Yâ Rasûlallah! O, şayet cennette ise ağlamayacak ve mahzun olmayacağım. Fakat cehennemdeyse dünyada yaşadığım sürece ağlayacağım." Rasûlüllah (sas) ona şöyle buyurdu: "Ey Ümmü Hârise! O sadece tek bir cennet değildir. (Orada) cennetler vardır. Hârise ise Firdevs-i A'lâ'dadır." İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 650.

⁶³ Ebû Hâtim ve Dârekutnî Yûsuf b. Atyiye el-Bâhilî'nin zayıf olduğunu söylemiş, Nesâî "Sika değildir." demiş, İbn Adî hadislerinin mahfuz olmadığını belirtmiştir. Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 447, 448. İbn Hacer ise onun hakkında "zayıfün cidden" tabirini kullanmıştır. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 690.

Öte yandan bu rivayetteki Hârise'nin tam adı, Hârise b. Sürâka b. el-Hâris b. Adî b. Mâlik el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî'dir.⁶⁴ Hârise'nin büyük dedelerinden birisinin isminin Mâlik olması, dedesine nisbetle, bu sahabinin önceki rivayetteki Hâris b. Mâlik ile aynı kimse olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Ayrıca her iki sahabinin de şehid olarak vefat ettiğinin kaynaklarda yer alması⁶⁵ aynı şahıs olmaları ihtimalini desteklemektedir. Fakat bilebildiğimiz kadarıyla ricâl kaynaklarında bu husus üzerinde durulmamış ve her biri farklı sahabeler olarak ele alınmışlardır. Öte yandan kaynaklarda belirtildiğine göre Hârise b. Sürâka'nın annesi Rubeyyi' bint Nadr olup Enes b. Mâlik'in halasıdır.⁶⁶ Hârise'nin annesinin Enes b. Malik'in halası olduğu bilgisini doğru kabul ettiğimizde rivayette Enes b. Mâlik'in Hârise'den "ensârdan bir genç" şeklinde tanımadığı bir kimseymiş gibi bahsetmesinde bir tuhafılık olduğu hemen anlaşılmaktadır. Bu durum, rivayetteki Hârise'nin, Hârise b. Sürâka olması ihtimalini zayıflatmaktadır.

3.3. Hârise b. Nu'mân el-Ensârî

Hârise hadisi, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabü'l-îmân*'ında Hârise b. Nu'mân adlı sahâbîye nisbet edilmektedir. Bu rivayet öncekilerden farklı olarak şu şekilde başlamaktadır:

عن أنس بن مالك، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج يوماً فاستقبله شباب من الأنصار يقال له: حارثة بن النعمان، فقال له: "كيف أصبحت يا حارثة؟" ...

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Peygamber (sas) bir gün dışarı çıktı. Ensârdan –Hârise b. en-Nu'mân olduğu belirtilen– bir genç onu karşıladı. Peygamber (sas) Hârise'ye "*Nasıl sabahladın yâ Hârise?*" diye sordu.⁶⁷

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 650; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 704.

⁶⁵ Kaynaklarda Hârise b. Sürâka'nın, şehid olması için Hz. Peygamber'den dua etmesini istediği ve bu duanın neticesi olarak şehadetinin gerçekleştiği de belirtilmiştir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 650. Rivayete göre Hârise b. Sürâka, Bedir'de su içerken bir okun isabet etmesi sebebiyle şehid olmuştur. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 740; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 650; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 704.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 650; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 704.

⁶⁷ Rivayet bununla sınırlı değildir. Devamında tıpkı Hârise b. Sürâka'da olduğu gibi Hârise'nin Bedir'de şehid olan ilk atlı sahabi olduğu bilgisi yer almakta, sonrasında ise Hârise'nin annesi ile Hz. Peygamber arasında önceki rivayetteki Hârise'nin Firdevs-i A'lâda olduğuna dair diyalog geçmektedir. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 158, no. 10106. Aynı rivayetin hem Hârise b. Sürâka hem de Hârise b. Nu 'mân için zikredilmesi burada bilgi karışıklığı olduğunu göstermektedir. Muhammed Avvâme doğrusunun Hârise b. Sürâka olması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XV, 624, 31064 nolu hadisin dipnotu. Öte yandan aynı rivayetlerin her iki sahibi için de nakledilmiş olması bu sahabelerin aynı kişi olduğu ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

Öncekinde olduğu gibi Beyhakî'nin Enes b. Mâlik'ten naklettiği bu hadisin senedinde de Yûsuf b. Atyye isimli zayıf bir râvi yer almaktadır.⁶⁸ Dolayısıyla bu rivayetin senedi de muhaddislerce problemlili görülmekte, bununla birlikte ulaşılabildiğimiz kadarıyla her iki rivayetin de mevzu olduğu hadis münekkitlerince belirtilmemektedir.

Hârise b. Nu'mân, tam olarak Ebû Abdullah Hârise b. en-Nu'mân b. Nef' (veya Râfi') b. Zeyd b. Ubeyd el-Hazrecî el-Ensârî'dir.⁶⁹ Bedir, Uhud ve Hendek'te Hz. Peygamber ile birlikte bulunmuş olup sahabe'nin büyükleri arasında sayılmaktadır.⁷⁰ Hârise'nin ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybettiği,⁷¹ Muaviye döneminde (661-680) ise vefat ettiği belirtilmektedir.⁷² Bu bilgilerden, yukarıda zikrettiğimiz sahabe'nin şehid olmaları yönüyle Hârise b. Nu'mân'dan ayrıldıkları anlaşılmaktadır.

Kaynaklar incelendiğinde yalnızca Hârise hadisinin değil daha birçok rivayetin hem Hârise b. Nu'mân hem de Hârise b. Sürâka hakkında rivayet edildiği fark edilmektedir. Örneğin Hârise b. Nu'mân ile ilgili "Annesine çok iyilik etmesiyle meşhurdur; Hz. Peygamber rüyasında onun cennette Kur'an okuyuşunu dinledi" rivayeti⁷³ ve Bedir'de şehid olduğu bilgisi⁷⁴ Hârise b. Nu'mân için olduğu gibi Hârise b. Sürâka için de zikredilmektedir. Yine Hz. Peygamber'in Hârise'yi cennette gördüğüne dair rivayet hem Hârise b. Nu'mân hem de Hârise b. Sürâka'ya atfedilmiştir.⁷⁵ Aynı rivayetlerin Hârise b. Nu'mân ve Hârise b. Sürâka için de nakledilmiş olması kaynaklarda sahâbî

⁶⁸ Ebû Hâtim ve Dârekutnî Yûsuf b. Atyye el-Bâhilî'nin (ö. 187/803) zayıf olduğunu söylemiş, Nesâî "Sika değildir." demiş, İbn Adî hadislerinin mahfuz olmadığını belirtmiştir. Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 447, 448. İbn Hacer ise onun hakkında "zayıfün cidden" tabirini kullanmıştır. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 690.

⁶⁹ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 91; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 452; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 227; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 707.

⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 452; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 306; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 227; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 707.

⁷¹ Gözlerini kaybettiğinde, fakirlere bizzat sadaka vermeye devam edebilmek için evinden mescide bir ip çekmiş, ip vasıtasıyla (mescide bizzat giderek) sadaka çantasını fakirlere ulaştırmıştır. Ailesi bu işi kendilerinin yapabileceğini söylemesine rağmen Hârise bunu kabul etmemiş, Hz. Peygamber'in "*Fakirlere elden sadaka vermek insanı kötü ölümden korur.*" (مَنْ أَوْلَهُ الْمَسْكِينِ نَقِيَ مِيبَةَ السُّوءِ) (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, III, 228, no. 3228; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 708; Alâuddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, haz. Bekir Hayyânî – Saffet Sakka (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981/1401), VI, 406, no. 16282.) hadisini işittiğini belirtmiştir. (Bkz. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 737; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 708.)

⁷² Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 740.

⁷³ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 740.

⁷⁴ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 741.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, doğrusunun Hârise b. Nu'mân olduğunu belirtmektedir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 650.

isimleri ve onlarla ilgili verilen bilgiler hususunda bir karışıklığın bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Hârise'nin gerçek kimliğini tespit etmek güçleşmektedir.

3.4. Konuyla İlgili Benzer Rivayetler

Hârise rivayetinin dışında Hz. Peygamber'in "Her hakkın/sözün bir hakikati vardır. Bunun hakikati nedir?" şeklinde soru yönelttiği bazı sahâbîler de bulunmaktadır. Söz gelimi Muâz b. Cebel bunlardan biridir:

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Muâz b. Cebel, Peygamber'in (sas) yanına girdi ve Hz. Peygamber ona "Nasıl sabahladın ey Muâz?" buyurdu. O da: "Allah'a iman etmiş olarak sabahladım." cevabını verdi. Bunun üzerine Peygamber (sas) "Her söz için bir doğrulayıcı, her hak için de bir hakikat vardır. Senin sözünün doğrulayıcısı nedir?" buyurmuş, Muâz ise "Yâ Nebiyallah! Sabahladığımda akşama çıkmayacakmışım gibi bir hisse kapılıyorum. Akşam olduğunda sabahlayamayacakmışım gibi hissediyorum. Bir adım attığımda ikinci adımı atamayacakmışım zannediyorum. Sanki tüm ümmetlere bakıyorum, diz çökmüşler, yanlarında peygamberleri ve Allah'tan başka kulluk ettikleri putlar olduğu halde kitaplarını almak üzere çağırılıyorlar. Cehennemliklerin cezalarını çektiklerini, cennetliklerin ise sevaplarını görür gibiyim." demiştir. Peygamber (sas) ise "Marifete erdin (bildin), gereğini yap!" buyurmuştur.⁷⁶

Bu rivayette Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'e yönelttiği sorunun Hârise hadisi ile aynı olduğu, buna mukabil verilen cevabın diğer rivayetlerden farklılaştığı hemen dikkat çekmektedir. Bu durum rivayetin Hârise yerine sehven Muâz b. Cebel'e atfolunması ihtimalini zayıflatmaktadır. Esas itibarıyla

⁷⁶ Rivayetin metni şu şekildedir:

عن أنس بن مالك، أن معاذ بن جبل، رضي الله تعالى عنه دخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: "كيف أصبحت يا معاذ؟" قال: أصبحت مؤمناً بالله تعالى، قال: «إن لكل قول مصداقاً، ولكل حق حقيقة، فما مصداق ما تقول؟»، قال: يا نبي الله، ما أصبحت صباحاً قط إلا ظننت أني لا أمسي، وما أمسيت مساء قط إلا ظننت أني لا أصبح، ولا خطوت خطوة إلا ظننت أني لا أتبعها أخرى، وكأني أنظر إلى كل أمة جاثية تدعى إلى كتابها معها نبيها وأوثانها التي كانت تعبد من دون الله، وكأني أنظر إلى عقوبة أهل النار وثواب أهل الجنة. قال: "عرفت فالزم".

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 242; Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, haz. Hamdi Abdülmeccid Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), II, 127, no. 1028; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LVIII/416. Ebû Nuaym ve Kudâî'nin eserlerinde yer alan bu rivayet ile ilgili olarak hadis münekkitlerinin yorumlarına bakıldığında Ukaylî'nin (ö. 322/934) Enes b. Mâlik'ten nakledilen Muaz b. Cebel rivayetinin, râvileri arasında bulunan Abdullah b. Keysân el-Mervezî'nin hadislerinde vehim bulunduğunu belirttiği görülmektedir. (Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, haz. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), II, 291.) Yine rivayeteki İshak b. Abdullah b. Keysân'ın da zayıf olduğu bilinmektedir. Bkz. Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, II, 127, no. 1028 nolu hadisin dipnotu. Dolayısıyla bu rivayetin de sened bakımından problemli olduğu anlaşılmaktadır.

kaynaklar incelendiğinde Muâz b. Cebel'in yaşantısının zühd hayatına uygunluğu hemen dikkat çekmektedir.⁷⁷ Zira haramlar ve helaller hususundaki bilgiyle sahâbîler arasında öne çıkan Muâz b. Cebel, âbid ve zâhid sahâbîlerden biri olup hilmi, hayâsı, cömertliği ve yakışıklı görünüşü ile ensârın gençleri arasında özel bir yeri bulunmaktadır.⁷⁸ Özellikle namazı çok sevdiği ve uzun uzun namaz kıldığı zikredilmektedir. Öyle ki uzun uzadıya kıldırıldığı namazlardan dolayı Rasûlüllah'a (sas) şikâyet edilmiştir.⁷⁹ Muâz b. Cebel'in teheccüde de ayrı bir ihtimam gösterdiği, gecenin üçte birini uykuya, üçte birini Kur'an okumaya, üçte birini de namaza ayırdığı rivayet edilmektedir.⁸⁰ Kalbi daima Allahu Teâlâ'yı zikir halinde bulunan Muâz b. Cebel'e göre zikir, Allah yolunda cihaddan daha sevaplı olup⁸¹ kalbi cilalandırmakta ve imanı tazelemektedir. Bundan dolayı Muâz b. Cebel'in çevresindekiler ile birlikte zaman zaman zikir yaptığı rivayet edilmektedir.⁸² Dolayısıyla zühd yaşantısı ve takvasıyla tanınmış bir sahâbî olan Muâz b. Cebel'in tasavvuftaki şeriat ve hakikat ayırımına uygun bir yaşantısının bulunduğu, bu bakımdan söz konusu rivayetin Muâz b. Cebel'e aidiyetinde sûfiler açısından bir problem olmayacağını söyleyebiliriz.

Hârise rivayetinin dışında Hz. Peygamber'in, "*Her hakkın/sözün bir hakikati vardır. Bunun hakikati nedir?*" şeklinde soru yönelttiği rivayet edilen sahâbîlerden bazıları da Süveyd b. Hâris el-Ezdî'nin de içinde bulunduğu bir topluluktur. Süveyd b. Hâris şöyle anlatmaktadır:

Kavmimden yedi kişilik bir grup ile Rasûlüllah'a (sas) gittik. Huzuruna vardığımızda onunla konuştuk. Konuştuklarımız hoşuna gitti ve şöyle buyurdu: "*Siz nesiniz?*" Bunun üzerine şöyle cevap verdik: "Müminleriz." Rasûlüllah (sas) tebessüm etti ve şöyle buyurdu: "*Her sözün bir hakikati vardır. Sizin*

⁷⁷ Ebû Abdurrahmân Muâz b. Cebel b. Amr el-Ensârî (ö. 17/638) hicretten on sekiz yıl önce Medine'de dünyaya gelmiştir. On sekiz yaşında iken müslüman olmuş ve Akabe biatına katılmıştır. Hz. Peygamber'in kendisini emir ve muallim tayin etmesi nedeniyle Huneyn ve Tâif gazvelerine katılmayan Muâz, diğer gazvelere katılmış, hicrî dokuzuncu yılda Hz. Peygamber kendisini Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadı olarak göndermiştir. Muâz b. Cebel, 17 (638) yılında Ürdün'de Kusayru Hâlid'de Amvâs tâunu diye bilinen veba salgınında iki oğlu ve iki hanımıyla birlikte vefat etmiştir. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 1403; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 187; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 109; M. Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 338.

⁷⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 107, 108; Abdülhamîd Mahmûd Tahmâz, *Muâz b. Cebel: İmâmü'l-ulemâ ve muallimü'n-nâsi'l-hayr* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1994), s. 99.

⁷⁹ Tahmâz, *Muâz b. Cebel*, s. 99.

⁸⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Buhârî, "el-Câmiu's-sahîh", *el-Kütübü's-sitte (Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf* içerisinde), ed. Sâlih b. Abdülazîz, (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), Megâzî, 61, no. 4341, 4342; Tahmâz, *Muâz b. Cebel*, s. 102.

⁸¹ Tahmâz, *Muâz b. Cebel*, s. 105.

⁸² Buhârî, İmân, 1; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, haz. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009), I, 189, 497.

sözünüzün ve imanınızın hakikati nedir?” Şöyle dedik: “Bunlar on beş haslettir. Elçileriniz, bunlardan beşini iman etmemiz için, beşini ise amel etmemiz için emretti. Geriye kalan beşi ise -senin hoş görmediklerin hariç- cahiliye döneminden kalma ahlâkımızdır.” Peygamber (sas) “*Elçilerimin iman etmeniz için emrettiği beş haslet nedir?*” buyurdu, şöyle söyledik: “Elçileriniz bize Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ölümden sonra dirilmeye inanmamızı emretti.” Peygamber (sas) “*Elçilerimin amel etmeniz için emrettiği beş haslet nedir?*” buyurdu, şöyle söyledik: “Elçileriniz bize lâ ilâhe illallah dememizi, namaz kılmanızı, zekât vermemizi, Ramazan orucu tutmanızı, gücümüz yettiğinde haccetmemizi emretti.” Peygamber (sas) “*Câhiliyye döneminde edindiğiniz ahlâkî hasletler nelerdir?*” buyurdu, şöyle söyledik: “Rahatlık anında şükür, belalara karşı sabır, düşmanla karşılaşma anında davada sebat etme, kazaya rıza ve düşmanın başına gelen musibete sevinmemek.” Bunun üzerine Peygamber (sas) şöyle buyurdu: “*Hikmet sahibi âlimler, doğruluklarından dolayı neredeyse peygamber seviyesine çıkacaklardı.*”⁸³

Diğer bir rivayette şu ilaveler de bulunmaktadır:

“*Yirmi haslete tamamlanması için size beş haslet daha tavsiye edeceğim.*” Bunun üzerine biz de “Tavsiye et yâ Rasûlallah!” dedik. Şöyle buyurdu: “*Yemeyeceğiniz kadar çok şey toplamayın. Oturmayacağınız ev inşa etmeyin. Yarın ayrılacağınız şey (dünya malı ve menfaati) için tartışmayın. Ebediyyen kalacağınız ahiret yurduna rağbet edin. Huzurunda toplanıp kedisine arz olunacağınız Allah’a karşı muttakî olun.*”⁸⁴

Bu rivayette de yine öncekilerde olduğu gibi Hz. Peygamber’in sahabilere imanın hakikatine dair küçük farklılıklar olmakla birlikte aynı suali yönelttiği görülmektedir. Verilen cevap ise öncekilerden tamamıyla farklıdır. Buradan Hz. Peygamberin aynı soruyu farklı zamanlarda farklı sahabilere yönelttiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Öte yandan ricâl kaynaklarında Süveyd b. Hâris el-Ezdî’nin kimliği ile ilgili bilgi bulunmamakta, sadece yukarıdaki hadis nakledilmektedir.⁸⁵ Bazı kaynaklarda aynı rivayetin Alkame b. Hâris’e atfedilmiş olduğu da görülmektedir.⁸⁶

⁸³ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IX, 279.

⁸⁴ Beyhakî, *Kitabü’z-zühdi’l-kebîr*, s. 353, no. 970; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLI/198-201.

⁸⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, II, 593. Ebü’l-Fidâ İsmâ’il b. Ömer ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, haz. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (yy.: Dâru Hicr, 1997-1999), VII, 370. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 186.

⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LXXI/101.

3.5. Değerlendirme

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla öncelikle şu görülmektedir ki Hâris b. Mâlik, Hârise b. Sürâka ve Hârise b. Nu'mân farklı sahâbîlerdir. Bu durum, asıl rivayetteki Hârise ile ilgili olarak iki ihtimali gündeme getirmektedir: Bunlardan ilki, aynı hadisin sehven farklı sahâbîlere atfedilmiş olduğudur ki bunda her üç sahabinin de bireysel yaşantılarında zâhid birer sahâbi olmalarının etkisi olabileceği gibi bunun yalnızca râvinin zabt hatasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu durumda rivayetin geçtiği en erken tarihli kaynak olan Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*'inde yer alması ve kaynak sayısı bakımından da daha fazla yerde bulunması itibarıyla Hârise'nin, Hâris b. Mâlik isimli sahâbî olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci ihtimal ise aynı sorunun her üç sahâbiye de farklı zamanlarda yöneltilmiş olmasıdır. Zira benzer şekilde Muâz b. Cebel ve Süveyd b. Hâris el-Ezdî ile birlikte olan heyettedirlere de Hz. Peygamber'in aynı soruyu sormuş olması ve verilen yanıtların farklılığı, zayıf da olsa bu ihtimalin de söz konusu olduğunu göstermektedir. Fakat yukarıda ele alınan üç sahâbi hakkındaki rivayetlerde yöneltilen soru karşısındaki cevaplar küçük farklılıklarla birlikte aynı minvaldedir. Dolayısıyla hadis metinlerinin aynı muhtevayı içermekte olması, her bir rivayetin farklı olayları içerdiğini söylemeyi güçleştirmektedir. Şu durumda birinci ihtimalin daha geçerli olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

4. Hârise Hadisi ile İlişkilendirilen Bazı Tasavvuf Kavramları

Tasavvuf klasikleri incelendiğinde Hârise hadisinin, başta hakikat kavramı olmak üzere hakikat ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi bulunan zühd, müşâhede, fenâ, tecellî, mürid ve sekr gibi çeşitli kavramlarla alakalı olarak ele alındığı görülmektedir. Zira Hârise hadisi tasavvufta, konusu itibarıyla başta şeriat ve hakikat ayrımı olmak üzere sûfînin yaşayacağı çeşitli halleri gerek müridlerin tatmin olması gerekse rûsûm ulemasına (zâhir ilimler ile iştiğal eden âlimlere) karşı tasavvufî öğretilerin temellendirilmesi bağlamında önemli bir delil olarak kullanılmıştır. Hârise hadisinin tasavvuf kültüründeki etki ve yansımaları görmek için tasavvuf klasiklerine bakmak yeterli olacaktır. Tasavvuf klasikleri incelendiğinde Hârise hadisinin şu kavramlarla ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir:

4.1. Zühd

Tasavvufta dünyaya ve dünyalığa karşı yüz çevirmeyi ifade eden zühd kavramı Hârise hadisinde Hârise'nin "Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim." sözü ile doğrudan ilişkilidir. Hârise'nin bu rivayette açık bir şekilde dünyadan uzaklaştığını belirtmesi, zühd konusunu ele alan tasavvuf kaynaklarının mevzubahis rivayete atıfta bulunmasını sağlamıştır. Bu hadis tasavvuf kaynaklarında en erken Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) *ez-Zühd ve'r-rekaik*'inde⁸⁷ yer almış, sonrasında diğer tasavvuf kaynaklarında yaygın bir şekilde nakledilmiştir. Örneğin hadis, Ebû Saîd el-Harrâz'ın (ö. 277/890) *Kitâbü's-sıdk* adlı eserinde zühd başlığı altında bulunmaktadır.⁸⁸ Aynı şekilde Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) de bu hadisi, *Riyâzetü'n-nefs* adlı eserinde "Sıddîklerin Cihâdî" başlığı altında nakletmektedir.⁸⁹

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) Hârise hadisine *Kûtü'l-kulûb*'ün muhtelif bölümlerinde atıfta bulunmuştur. Zâhidin vasıflarından bahsettiği bir bölümde Hz. Peygamber'in zühdü imanın hakikatinin bir göstergesi olarak sunduğunu ve bu durumun da yakînin müşâhedesine yakın bir hal olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Yine zühdü ele aldığı başka bir bölümde ise zühdün imanın hakikatinden doğduğunu, ahireti müşâhade etmenin ise ancak dünyaya karşı zâhid olmak ve böylece eşyanın varlığı ile yokluğunun kalpte eşit olması suretiyle gerçekleşeceğini belirtir. Nitekim böyle bir şahısta nefsin kalp üzerinde hâkimiyeti tamamıyla ortadan kalkmış, mahlûkat devreden çıkmıştır. Artık gönül varlıktan soyutlanmış, ihlâs tam anlamıyla kalbe yerleşmiş, nefsin arzularının devre dışı kalmasıyla zühd kalpte sabit hale gelmiştir. Mekkî'nin, buna delil olarak zikrettiği hadislerden biri de yine Hârise hadisidir.⁹¹

Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) de Hârise hadisine zühd başlığı altında yer verir ve ardından imanın hakikatlerinin ortaya çıkışının ancak dünyadan uzaklaşmak ile mümkün olabileceğini vurgular. Hz. Peygamber'in Hârise hakkındaki "*Kalbi nurlandırılmış bir mü'min!*" ifadesini ise En'âm sûresindeki (فمن یرد الله أن یهدیه یشرح صدره للإسلام) "*Allah, doğru yola eriştirmek*

⁸⁷ Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, s. 106, no. 314.

⁸⁸ el-Harrâz, *et-Tarîk ilâ'llah (Kitâbü's-sıdk)*, s. 56, 57.

⁸⁹ Ebû Abdullah Hakîm et-Tirmizî, *Riyâzetü'n-nefs*, haz. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 59.

⁹⁰ Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürîd ilâ makami't-tevhid*, haz. Asım İbrâhim el-Keyyâlî el-Hüseynî eş-Şâzeli ed-Derkâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), I, 417.

⁹¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, I, 448.

*istediği kimsenin kalbini İslam için genişletir/açar.*⁹² âyeti ile ilişkilendirir. Nitekim Hz. Peygamber'e bu âyetteki "şerh" ifadesinin ne anlama geldiği sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Nur kalbe girdiğinde göğüs açılır ve onun için genişler." Bunun âlameti var mıdır diye sorulduğunda ise Peygamber (sas) "Evet, dâr-ı gururdan (aldanma yeri olan dünyadan) uzaklaşıp dâr-ı hulûda (ebedî yer olan âhirete) yönelmek ve ölüm gelmeden önce hazırlık yapmak." buyurur.⁹³ Gazzâlî, Hz. Peygamber'in bu açıklamaları ile ilişkili olarak Hârise'nin zühd yolunda ilerlemesini kalbinin nurlanmasına ve böylece imanın hakikatine ulaşmasına dair bir alâmet olarak yorumlar.⁹⁴

4.2. Hakikat

Tasavvufta, zühdün ve genel anlamda şeriatta ilerlemenin neticesi hakikate ulaşmaktır. Söz konusu hadiste Hârise'nin arş, cennet ve cehennem gibi gaybî bilgilere ulaşması hakikat kavramı ile doğrudan ilişkilendirilmiştir. Hârise hadisini, eserinin muhtelif yerlerinde zikreden Ebû Nasr es-Serrâc'a (ö. 378/988) göre hakikat, kalbin, kendisine iman ettiği zâtın huzurunda bulunmada sebat etmesidir. Eğer müminlerin kalplerine rableri hakkında bir şek ve şüphe girer ve her an Allah'ın huzurunda hâzır ve nâzır olduğu duygusunu kaybederlerse iman batıl hale gelir. Nitekim Peygamber (sas) Hârise'ye⁹⁵ şöyle bir soru yöneltmiştir: "Her hakkın bir hakikati vardır. Bunun hakikati nedir?" Bunun üzerine Hârise: "Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Rabbimin arşına açıkça bakıyor gibiyim." Serrâc'a göre Hârise burada (كأن) "Sanki ben..." tabiri ile kalbî müşâhedesini, kalbinin her an Allah'la ve ona bağlı bir şekilde bulunduğunu anlatmaktadır. Öyle ki imanı sebebiyle müşâhedesinin neredeyse göz ile görececek bir şekilde olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶

⁹² el-En'âm 6/125.

⁹³ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, IV, 292. Hadis için bkz. Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, haz. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), IV, 346, no. 7863.

⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, IV, 292.

⁹⁵ Hadiste söz edilen kişi bazı rivayetlerde Hâris b. Mâlik olarak da geçmektedir. Bkz. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 129, no. 20114; Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'l-rekaik*, s. 106, no. 314; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 158, no. 10107.

⁹⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 289.

4.3. Müşâhede

Tasavvufta en genel anlamıyla Allah'ın zâtının ve tecellîlerinin kalb ile görülmesini ifade eden müşâhede kavramı tasavvuftaki hakikat anlayışı kapsamında değerlendirilen kavramlardan biridir. Hârise de zühd hayatı neticesinde birtakım müşâhedeler elde etmektedir. Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lüb* adlı eserinde ehl-i müşâhededen bahsederken Hârise hadisini zikretmektedir. Ona göre imanın nuru ile gerçekleşen müşâhede çeşitli seviyelerde gerçekleşmektedir. Bunlardan bir tanesi de yapılan mücâhedeler neticesinde ahirete dair bazı unsurların kalp gözüyle görülmesidir ki Hârise hadisi de bunun bir göstergesidir. Bu hadiste Allahu Teâlâ, Hârise'ye, dünyadan ve ahiretten uzaklaşmasının neticesinde kalp nuru ile görmeyi lutfetmiştir. Buradaki müşâhede, Allahu Teâlâ'nın zâtı, sıfatları, iyilikleri ve azameti gibi hususları görmek sureti ile değil, arşı, cenneti, cennet ehlini, cehennem ve cehennem ehlini müşâhede etme kabilinden gerçekleşmiştir. Bu da müşâhedenin bir türünü teşkil etmektedir.⁹⁷

Öte yandan Serrâc'ın Amr b. Osman el-Mekkî'nin (ö. 297/910) eserinden naklettiğine göre Amr b. Osman, "*İhsan, Allah'ı görür gibi kulluk/ibadet etmendir. Sen onu görmüyor olsan da O seni görmektedir...*"⁹⁸ hadisindeki "Allah'ı görür gibi olmak" ifadesini şöyle yorumlamaktadır: "Buradaki görüş rü'yet ile yakîn arasındaki bir haldir. Peygamber (sas) burada ne gözle görmeyi ne de yakîn anlamındaki bir görüşü kastetmiştir. Peygamber (sas) burada imanın hakikatlerinden birine işaret eden bir misal vermiştir. Eğer haber doğru ise Hârise'nin talep ettiği hakikat de budur. Hadiste geçen (كأن), (إن) veya (أني) mânâsında değil, kalbin huzuru anında müşâhedenin galip olduğunu ifade için rü'yet anlamına yakın bir mânâyâ delâlet etmektedir."⁹⁹

4.4. Mükâşefe

Hakikat bağlamında ele alınan kavramlardan biri de mükâşefe olup umumiyetle müşâhede ile yakın anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte kalp gözünün önündeki perdelerin açılmasını ifâde etmesi sebebiyle mükâşefe, müşâhededen daha geniş kapsamlı bir mânâyâ da delalet etmektedir. Bu bağlamda Kelâbâzî (ö. 398/1008), Hârise'nin, "rabbimin arşına açığa bakıyor gibiyim" ifadesini kalbin mükâşefesine örnek olarak vermektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ Ebû Abdullah Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-çalb ve'l-fuâd ve'l-lüb* (Ürdün: el-Merkezü'l-Melikî li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2009), s.38, 39.

⁹⁸ Buhârî, Tefsîr, Lokman, 31, no. 4777.

⁹⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 111.

¹⁰⁰ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 127.

4.5. Yakîn

Kalpte hâsıl olan ve doğruluğunda şüphe bulunmayan kesin bilgiyi ifade eden¹⁰¹ yakîn kavramı, hakikat ile doğrudan ilişkili kavramlardan biridir. Hârîse'nin zühd hayatı neticesinde elde ettiği müşâhedeler bu bağlamda yakîni bir bilgi olarak da değerlendirilmektedir. Zira Kelâbâzî, yakîn kavramını açıklarken Hârîse'nin "Rabbimin arşına açıkça bakıyor gibiyim." sözünü, gayb ile arasındaki örtünün kalkmış olmasına bağlamaktadır. Ona göre artık Hârîse, gaybı müşahade eder bir hale bürünmüş, yakîne ermiştir.¹⁰² Benzer bir şekilde Gazzâlî de Hârîse'nin kendisini dünyadan uzaklaştırması neticesinde yakîni bilgiye ulaştığını vurgulamaktadır.¹⁰³

4.6. Mârifet

Hârîse hadisinin sonunda yer alan (عرفت فالزم) "*Marifete erdin (bildin), onun gereğini yap.*" cümlesi tasavvufta mücâhede ve riyâzet ile ulaşılabilen bir bilgiyi ifade eden mârifet kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Kelâbâzî, bu ifâdeyi mârifet kavramına bağlayanların başında gelmektedir.¹⁰⁴

4.7. Fenâ

Sâlikin her türlü kötü huy ve alışkanlıklardan arınmasını ifâde eden¹⁰⁵ ahlâkî düzlemdeki fenâ kavramı da Hârîse hadisi ile ilişkilendirilmiştir. Kelâbâzî Hârîse'nin "Dünyadan uzaklaştım. Rabbimin arşına açıkça bakıyor gibiyim." sözünü fenâ kavramı kapsamında değerlendirmektedir. Ona göre fenânın bir çeşidi hazlardan fânî olmaktır. Hârîse de ahiret için dünyadan, Cebbâr olan Allahu Teâlâ için ise ağıyardan (Allah'tan başka her şeyden) fânî olmuştur.¹⁰⁶

4.8. Sûfî

Hârîse hadisi, gerek sûfîlerin vasıfları ile ilişkili olarak gerekse sûfî ve tasavvuf kavramlarının kökü ile ilgili tartışmalarda örnek bir vakıa olarak da sunulmaktadır. Söz gelimi Serrâc eserinde sûfîlerin vasıflarını sıralarken de Hârîse hadisini delil getirmektedir. Ona göre evliyanın yoluna kendilerini ver-

¹⁰¹ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I, 102.

¹⁰² Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 121.

¹⁰³ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, s. 292.

¹⁰⁴ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 157.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 102.

¹⁰⁶ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 144.

meleri, asfiyânın mânevî menzillerinde konaklamak, nefsi telef etmek ve ruhu bezletmek suretiyle hakların hakikatine kendilerini feda etmeleri, ölümü hayata, zilleti izzete, şiddeti rahatlığa tercih etmeleri ve bunları vuslat arzusu ile yapmaları, bu doğrultuda Allah'ın iradesinin dışına çıkmamaları sûfîlerin özellikleri ve adabı arasındadır. İşte bu vasıflara sahip olmak, hakikatlere giden ilk adımı teşkil etmektedir. Hz. Peygamber Hârise'ye "*Her hakkın bir hakikati vardır. Senin imanının hakikati nedir?*" diye sormasında da buna bir işaret vardır.¹⁰⁷

Öte yandan Serrâc'a göre Kur'an ve sünnete uymaları bakımından insanlar üç çeşittir. Bunlardan ilki ruhsat, mübahlar, tevil ve genişlik üzere verilen hükümler ile amel edenlerdir. İkinci grup, farz, sünnet, had ve diğer ahkâma dair bilgi ile amel edenlerdir. Üçüncü grup ise tüm bu hükümleri sağlam ve eksiksiz bir şekilde uyguladıktan sonra güzel haller, Allah'ın razı olacağı işler, güzel ahlâk, yüce işler, hakların hakikati, tahakkuk ve sıdk ile meşgul olan kimselerdir. Ona göre bunların misali Hârise hadisinde görülmektedir.¹⁰⁸

Kelâbâzî, sûfî kelimesinin kökeni hakkında yapılan açıklamalar ile ilişkili olarak Hârise hadisine atıfta bulunan sûfîlerden biridir. Ona göre sûfî kelimesini sıfat ve saff-ı evvele nisbet edenler, sûfîlerin sırlarını/kalpelerini ve bâtınlarını esas almışlardır. Nitekim onlar dünyayı terk ederek zühd hayatı yaşamışlar, Allah da onların sırlarını saflaştırmış/arındırmış ve gönüllerini nurlandırmıştır. Bunun için Peygamber (sas) "*İçine nur giren kalp açılır ve genişler.*" buyurmuştur. "Yâ Rasûlallah! Bunun alâmeti nedir?" diye sorulduğunda ise "*Dâr-ı gururdan (yalan dünyadan) uzaklaşıp ebedî dünyaya yönelerek ölüm gelmeden önce hazırlık yapmaktır.*"¹⁰⁹ buyurmuştur. Bu rivayette Peygamber (sas) Allahu Teâlâ'nın, dünyadan uzaklaşan kimsenin kalbini nurlandıracağını ifade etmektedir. Hârise de dünyadan uzaklaşınca Allah kalbini nurlandırmıştır. Artık kendisine gâib olan şeyleri müşâhede etmeye başlamıştır. Peygamber (sas) de "*Kim Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir kul görmek ister-*

¹⁰⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 17.

¹⁰⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 97.

¹⁰⁹ Ebû Bekr İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), VII, 76, no. 34314, 34315; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 133, no.10068.

se *Hârîse'ye baksın.*" buyurmuştur.¹¹⁰ İşte vasıflardan dolayı sûfler nûriyye şeklinde de isimlendirilmektedir.¹¹¹

Şehâbeddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234) de tasavvuf ilminin isimlendirilmesinden bahsederken Hârîse hadisini iktibas etmektedir. Sühreverdî'ye göre sahabe ve tâbiîn döneminden sonra çeşitli görüşler ve akımlar ortaya çıkmış, gruplaşmalar baş göstermişti. İlim adamları hevâ ve heveslerine tâbi olmuş, zâhidliğin itibarı sarsılmış, câhillik revaç bulmuş, çeşitli bidat ve adetler ortaya çıkmış, insanlar dünyalığın cazibesine kapılmıştı. Tüm bunların karşısında bir grup insan ise sâlih ameller, yüce haller, samimiyet ve dînî emirlere kuvvetle sarılma yoluna gitmişlerdi. Bu kimseler ashâb-ı suffeyi kendilerine örnek alarak dünyaya ve onu sevmeye karşı tavır alarak zühdü ve yalnızlığı tercih etmiş, toplanabilecekleri veya zaman zaman yalnız kalacakları zaviyeler inşa etmişlerdir. Böylece sâlih amel işlemek suretiyle yüce haller kazanmışlar, mânevî ilimler tahsil etmişler, lisanlarına lisan, irfanlarına irfan ve imanlarına iman katmışlardır. Neticede Hârîse'nin kendisine imanda ayrı bir rütbe keşf olduğu zaman "Hakiki bir mü'min olarak sabahladım." dediği gibi bu grup da söz konusu hallerinin bir neticesi olarak ancak kendilerinin vakıf oldukları birtakım ilimler, mânevî işâretler elde etmişler ve kendilerine has ıstılahlar ortaya çıkartmışlardır. Böylece sûfî ismi aralarında yayılmıştır.¹¹²

4.9. Mürid

Kelâbâzî, Hârîse hadisini mürid kavramı ile de ilişkilendirmektedir. Ona göre, mürid kavramı, mücâhedesini keşiften önce olan kimse, murad kavramı ise keşfi mücâhedesinden önce olan kimse için kullanılır. Şu durumda mürid belirli bir gayret sarf ettikten sonra keşf mertebesine ulaşan kimsedir. Kelâbâzî'ye göre Hârîse'nin durumu buna bir örnektir. O, dünyadan uzaklaşmasının neticesi olarak gayba dair mükâşefeye ulaşmıştır.¹¹³

4.10. Gaybet

Hârîse hadisinin ilişkilendirildiği kavramlardan biri de gaybet kavramıdır. Tasavvufta gaybet, sâlikin kendisine gelen vâridlerle meşguliyeti sebebiyle

¹¹⁰ Kelâbâzî'nin eserinde yer verdiği bu söz bilebildiğimiz kadarıyla hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bu ifade, muhtemelen diğer rivayetlerde Hz. Peygamber'in Hârîse hakkında söylediği "*Kalbi nurlandırılmış bir mümin!*" cümlesinin değiştirilmiş şeklidir.

¹¹¹ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 14, 15.

¹¹² Şehabeddin Ömer b. Muhammed Ebû Hafs es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2010), 58.

¹¹³ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s.158.

kendinden geçmesi ve bunun sonucu olarak da mahlûkatın durumlarından kalbinin bihaber kalması hadisesidir.¹¹⁴ Kelâbâzî Hârise'nin fânî olan dünyadan uzaklaşmasını gaybet kavramı ile de ilişkilendirmiştir. Ona göre gaybetin bir çeşidi de bekâyı ve bâkî olanı müşahede ederek fenâdan ve fânî olandan geçme halidir. Burada Hârise dünyanın zararlı ya da faydalı her yönüne karşı bir tavır içerisinde olmuş dolayısıyla dünyaya karşı gaybet haline geçmiştir.¹¹⁵

4.11. Sekr

Sâlikin yaşadığı mânevî sarhoşluğu ifâde eden sekr kavramı, Hârise'nin içerisinde bulunduğu hal ile irtibatlandırılmıştır. Nitekim Kelâbâzî, Hârise'nin "Bana bu âlemin taşı ile altını, toprağı ile gümüşü bir ve eşit hale geldi." sözünün onun sekr haline işaret ettiğini belirtmektedir. Kelâbâzî'ye göre sekr, temyiz kabiliyetini kaybetme yani eşyalar arasındaki farkı görmeme halidir. Hârise'nin, nefsinin dünyadan kesince, artık gözünde altın ile taş gibi nesnelere değerlerini yitirip eşitlenmiş olması içinde bulunduğu sekr hali ile açıklanabilir.¹¹⁶

4.12. Tecellî

Hârise'nin içerisinde bulunduğu hal, tasavvufta sâlikin gönlüne doğan ledünnî bilgi ve nurları ifade eden¹¹⁷ tecellî kavramı ile de açıklanmaktadır. Kelâbâzî'ye göre Hârise hadisi Allah'ın kelam sıfatının tecellîsidir. Bu tecellî, Hârise'nin sözlerinde görülmektedir. Onun Allah'ın arş, cennet ve cehennemlikler hakkında verdiği haberleri gözleriyle görmüş gibi anlatması bu tecellînin neticesinde gerçekleşmektedir.¹¹⁸

4.13. Hürriyet

Kuşeyrî, Hârise hadisini hürriyet kavramı ile ilişkilendirmektedir. Ona göre hürriyet, kulun mahlûkatın boyunduruğu altında bulunmaması, diğer bir deyişle mahlûkata köle olmamasıdır. Hürriyetin sıhhatinin alâmeti ise kulun gözünde eşyanın değerli veya değersiz olması arasında hiçbir farkın bulunmamasıdır. Kuşeyrî'ye göre hürriyet tam anlamı ile Hârise hadisinde görülebilmektedir. Nitekim Hârise şöyle söylemiştir: "Dünyadan uzaklaştım, böylece

¹¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 104.

¹¹⁵ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s.137.

¹¹⁶ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 135.

¹¹⁷ Semih Ceyhan, "Tecellî", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 241.

¹¹⁸ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s.141.

benim indimde dünyanın taşı ile altını eşit oldu.” Hârîse’nin gözünde dünyalı-
ğın değersizleşmesi, tamamen hür olduğu anlamına gelmektedir.¹¹⁹

4.14. Safâ

Hücvîrî (ö. 465/1072) Hârîse hadisini safâ ve keder kavramları ile iliş-
kili olarak açıklamaktadır. Ona göre saflık ve duruluk anlamını ihtivâ eden
safâ, beşere ait bir vasıf değildir. Keder ise bulanıklığı ifade etmekte olup
beşerin sıfatlarından. Bundan dolayı safâ, mücâhede yolunda tam anlamıyla
bulunmaz. Zira mücâhede yolu ile beşeriyet ortadan kalkmaz. Hakikatte ise
sûfî keder safhasını geçmiştir ve Hârîse bunun en güzel örneğidir. Nitekim
Peygamber’in (sas) Hârîse hakkında “O, Allah’ın kalbini iman ile nurlandırdığı
bir kuldur.” buyurması buna işaret etmektedir. Hücvîrî’ye göre Hârîse, imanın
sıdkı ile gönlünü aydınlatmış olan bir kuldur. Onun sülûku, imanın nuru ile
mehtap aydınlığına kavuşarak Rabbânî bir nur ile şekil almıştı. Böylece tevhid
ve muhabbet nuru ile aydınlanan kalp daha dünyada iken ahirettekilere vâkıf
olacak hale gelmişti. Kul makamlardaki bağdan kurtulur, hallerdeki kederden
uzak kalır, telvîn¹²⁰ ve tağyir mahallinden azat olur, bütün hallerde iyi sıfat
sahibi olur ve tüm bunları da görmezden gelerek kendini beğenme durumun-
dan da kurtulursa işte o zaman kulun hali akıllar tarafından idrak edilemeye-
cek bir şekle bürünür. Kul bu dereceye ulaştınca dünyada da ahirette de fani
hale gelir, insaniyet zırhı içerisinde bir Rabbânî olur. Onun nazarında altınla
çamur bir olur tıpkı Hârîse hadisinde olduğu gibi.¹²¹

4.15. Sahv ve Sekr

Hücvîrî Hârîse hadisini sahv ve sekr kavramları bağlamında da değer-
lendirir. Tasavvufta ise sekr, sâlikin yaşadığı mânevî sarhoşluk, sahv ise bu
sarhoşluğun etkisinden kurtulmasını ifade etmektedir.¹²² Onun ifadelerine
göre Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859), Muham-
med b. Hafîf (ö. 371/982), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) ve Yahyâ b. Muâz er-
Râzî (ö. 258/872) gibi sûfîler, kerametın ancak sekr halinde görülebileceği
kanaatindedir. Sahv halinde ise ancak nebilerin mucizeleri gerçekleşebilir.
Nitekim nebilerin göstereceği mucizede meydan okuma gayesi vardır. Bunun
için de akılı başında olması yani sahv halinde bulunması gerekir. Keramette

¹¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 253.

¹²⁰ Telvîn, tasavvufta sâlikin, seyrü sülûkta ilerlediği sürece halden hale ve vasıftan vasfa
geçmesini ifade eden bir terimdir. Bkz. Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 346.

¹²¹ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, s. 97, 98.

¹²² Bkz. Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 339.

ise durum farklıdır. Veliler her istediklerinde keramet gösteremezler. Bazen keramet istemedikleri halde keramet ortaya çıkabilir. Bu durum, onların kerametlerinin ancak sekr halinde meydana gelmesinden kaynaklanır. Bu haldeyken herhangi bir iddiada bulunmaları mümkün olmaz. Nitekim onlar peygamberler gibi birer davetçi olarak gönderilmemişlerdir.

Öte yandan velilerin bu sekr halleri de kalıcı değildir. Veliler tereddüt ve televvün (halden hale geçme) içerisindeyler. Bazen beşerî vasıflara bürünmüş bir halde setr içerisindeyken bazen de mükâşefe halinde bulunurlar ve ilâhî hakikatlere ulaşırlar. İşte kerametler de bu keşf halinde zuhur eder. Bu keşf hali, Allah'a yakın olma/kurb halidir. Bu hal üzereyken kulun gönlünde taş ile altın eşit seviyede değer ihtiva eder. Hücvîrî Hârise hadisini bu hale dair bir örnek olarak yorumlar. Nitekim Hârise dünyaya karşı ilgisini koparmış, dünyada iken ukbayı temaşa etmiş ve şöyle söylemiştir: “Nefsimi dünyadan kesince, bana göre bu âlemin taşı ile altını, toprağı ile gümüşü bir ve eşit hale geldi.” Ertesi gün Hârise'yi hurma ağacı üzerinde çalışırken görmüşler ve kendisine “Yâ Hârise! Ne yapıyorsun?” diye sormuşlar, o da cevaben: “Mevcut olması zaruri olan rızkımı talep ediyorum.” demiştir. Hücvîrî, Hârise'nin halden hale geçtiğini, ilk durumdaki sözlerinin sekre, ikinci durumdakinin ise sahva ait olduğunu ifade etmektedir.¹²³

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî (ö. 342/953), Ebû Bekr el-Vâsîtî (ö. 320/932) ve Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) gibi sûfilere göre ise kerâmet sah v ve temkîn hallerinde zahir olur. Sekr halinde ise ortaya çıkmaz. Nitekim onlara göre Allahu Teâlâ veli kullarını âleme vâli kılmıştır. Âlemin ahkâmını onların himmetlerine merbut kılmıştır. Onun için veli kulların sah v halinde bulunup fikir beyan edebilmeleri zaruret arz etmektedir. Telvin ve sekr, tasavvufa yeni girenlerde görülen hallerdir. Yanlarında altın ve gümüşün eşit olduğunu dile getirilmesi ise sekr halinde ortaya çıkabilir. Nitekim bu durumu dile getirmek hoş bir davranış değildir. Bunu dile getirmek için aklın başta olmaması gerekir. Nitekim Hârise sekr sahibi olduğu için “Bana göre altın, çamur, taş ve gümüş eşittir.” derken sah v sahibi olan Hz. Ebû Bekir dünyalığın afetini görerek, ondan elini çekmiş ve Hz. Peygamber'in “*Allah için geriye ne bıraktın?*” sorusuna “Allah'ı ve Rasûlünü” diye cevap verebilmiştir.¹²⁴

¹²³ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, s. 287, 288.

¹²⁴ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, s. 289.

Sonuç

Tasavvuf ihlâs ile amel etmek suretiyle hakikat ve mârifete ulaşmayı amaçlayan bir hâl ildir. Sûfiler özellikle kendi hallerine delil teşkil edebilecek rivayetleri eserlerine almışlardır. Hârise hadisi de sûfilerin şeriat ve hakikat ayrımı başta olmak üzere hakikat ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilen pek çok tasavvuf kavramı için bir delil veya örnek olarak tasavvuf kaynaklarında sunulmuştur.

Hârise hadisi bir yandan Hârise'nin kendini dünyadan uzaklaştırması, geceleri uykusuz, gündüzleri ise oruçlu geçirmesi yönüyle şeriatı, diğer yandan Allahu Teâlâ'nın arşını, cenneti ve cehennemi müşahade etmesi yönüyle hakikat kavramını kapsaması hasebiyle sûfi literatüründeki şeriat - hakikat ayrımı için çok uygun bir örnektir. Dolayısıyla Hârise hadisi hakikat kapsamındaki kavramların temellendirilmesinde önemli bir delil olarak değerlendirilmiştir. Fakat hadisin kaynağı ve sıhhati konusunda sened üzerine eğilmek yerine mânâsı üzerinde yoğunlaşmayı tercih etmişlerdir. Esas itibarıyla bu rivayet, sûfilerin hadislerle yaklaşımlarındaki genel tavırlarını sergileyen güzel bir örnektir. Zira onlar hadisleri tebliğ ve irşâd için bir vasıta olarak görmüşler, ahlâkî ve rûhî öğretilerini özelde müridlerine genelde ise toplumun her kesimine kabul ettirmek için hadisin otoritesine sığınmışlardır. Meseleye onların nazarından bakıldığında zaten yaşamış oldukları halin bir hadiste anlatılmış olması bu hadisin doğruluğu için yeterli bir sebep olmalıdır. Nitekim sûfilerin genel kanaatleri, sâlikin nefsinin arındırma ve zühd neticesinde hakikate ulaşabileceği yönündedir. Bu doğrultuda Hârise gibi bir sahâbînin hakikate ulaştığına dair gelen bir rivayetin senedi çok mühim olmasa gerektir. Ayrıca rivayetin sabit olduğuna dair bazı muhaddislerin de yorumlarının bulunması onların zayıf da olsa bu rivayeti kullanmalarının önünü açmış olmalıdır.

Öte yandan sıhhat ile ilgili tartışmaların ötesinde rivayet ile ilgili esas mesele Hârise'nin kimliğinde bir kapalılığın bulunmasıdır. Tasavvuf kaynaklarında yalnızca Hârise olarak geçen bu sahabinin kimliği ile ilgili hadis ve ricâl kaynaklarında Hâris b. Mâlik, Hârise b. Sürâka ve Hârise b. Nu'mân isimlerine ulaşılmaktadır. Kaynaklarda aynı rivayet üç ayrı sahabiye atfolunmuş, zaman zaman sahabilerin hayatlarıyla ilgili bilgilerde belirsizlikler ve karışıklıklar söz konusu olmuştur. Ayrıca sahabilerin kimlikleri hakkında yeterli bilginin bulunmaması Hârise'nin kimliğini açığa çıkarmayı güçleştirmiştir. Bununla birlikte hadis kaynaklarının çoğunun Hâris b. Mâlik'e işaret ettiği görülmüştür. Fakat Hâris b. Mâlik'in şehid olduğu bilgisinin ötesinde bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum bize ulaşan ricâl ve tabakat kaynaklarının sınırlılığını göstermesi açı-

sından önemlidir. Yalnızca Hârise ismi üzerinden bile söz konusu kaynaklardaki sınırlılığı ve çelişkili bilgileri görmek mümkün olmaktadır.

Rivayet ile ilgili dikkat çeken diğer bir husus da Hz. Peygamber'in bu üç sahabinin dışında Muâz b. Cebel gibi muhtelif sahabilere de aynı suali yönelmiş ve farklı cevaplar almış olmasıdır. Bu durum Hz. Peygamber'in "imanın hakikati" meselesini önemseydiğini göstermektedir.

Hârise hadisi tasavvuf klasiklerinde yalnızca hakikat kavramı ile değil, yine bu kavram ile de ilişkili olarak on beş ayrı kavram kapsamında değerlendirilmiştir. Bu durum Hârise hadisinin tasavvuf edebiyatındaki önemini ve yaygınlığını göstermektedir.

Kaynakça

- Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, haz. Mustafa el-Adevî, I-II, Riyad: Dâru Belensiyye, 2002.
- Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, haz. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty.
- Aydınli, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2009.
- Başer, Hacı Bayram, "Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III. ve IV. Yüzyıllar)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- , "Tasavvufu Önceleyen Dönemde Ahlâk Literatürü: Kitâbü'z-Zühd'ler", *İslâm Ahlâk Literatürü Ekoller ve Problemler*, ed. Ömer Türker – Kübra Bilgin, İstanbul: Nobel, 2015, ss. 139-163.
- Beğavî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed, *Mu'cemü's-sahâbe*, haz. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekenî, I-V, Kuveyt Mektebetü Dâri'l-Beyân, 2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *el-Câmiu li-şuabi'l-îmân*, haz. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- , *Kitâbü'z-zühdî'l-kebîr*, haz. Amir Ahmed Haydar, Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1987.
- Bezzâr, Ebû Bekr, *el-Bahrü'z-zehhâr (Müsned)*, haz. Âdil b. Sa'd, I-XVIII, Medine: Mektebetü'l-UIûm ve'l-Hikem, 2005.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim, "el-Câmiu's-sahîh", *el-Kütübü's-sitte (Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf içerisinde)*, ed. Sâlih b. Abdülazîz, Riyad: Dâru's-Selâm, 2000, ss. 1-631.

- Cürcânî, Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Mu'cemü't-ta'rifât*, haz. Muhammed Siddîk el-Münşâvî, Kahire: Muhammed Siddîk el-Münşâvî Yay., ty.
- Çağrıçı, Mustafa, "Hakikat", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1997, XV, 177-178.
- Demirci, Mehmet, "Hakikat (Tasavvuf)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1997, XV, 178-179.
- Demirli, Ekrem, "Zâhirî İlimlerin Otoritesine Karşısında Tasavvufun Meşruiyet Arayışı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2007), ss. 219-244.
- Ebû Hafs es-Sühreverdî, Şehabeddin Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-maârif*, Beyrut: Dâru Sâdir, 2010.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- , *Ma'rifetü's-sahâbe*, haz. Âdil b. Yûsuf el-'Azâzî, I-VII, Riyad Dâru'l-Vatan, 1998.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî, *Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürîd ilâ makami't-tevhid*, haz. Asım İbrâhim el-Keyyâlî el-Hüseynî eş-Şâzelî ed-Derkâvî, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- el-Haddâd, Abdullah Mahmud b. Muhammed, *el-Müstahrec mine'l-kütüb (Tahrîcu ehâdîsi İhyâi ulûmi'd-dîn)*, I-VII, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987.
- el-Harrâz, Ebû Saîd *et-Tarîk ila'llah (Kitâbü's-Sıdk)*, haz. Abdülhalim Mahmud: Dâru'l-Maârif, ty.
- Erkaya, Mahmud Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Ankara: Otto, 2017.
- , "Tasavvuf Kavramlarının İstinbâtı Bağlamında İşâret İlimi", *2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017)*, ed. Hayrullah Kahya, İstanbul: İBAD, 2017, ss. 317-327.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Hucetülislâm Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I-V, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2013.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, haz. Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-V, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah, *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-çalb ve'l-fuâd ve'l-lüb*, Ürdün: el-Merkezü'l-Melikî li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2009.

- , *Riyâzetü'n-nefs*, haz. İbrahim Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebû Bekr, *Mecma'u'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Ulu-dağ, İstanbul: Dergâh, 2010.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, haz. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- İbn Asâkir, Ali b. el-Hasen, *Târîhu medîneti Dımaşk*, haz. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-'Amravî, I-LXXX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995-2000.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VIII, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- , *el-Musannef*, haz. Muhammed Avvâme, I-XXVI, Riyad: Dâru'l-Kible, 2006.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, haz. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Maarif en-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, haz. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, I-III, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992.
- , *es-Sikât*, Haydarâbâd: Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif, 1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, haz. Mustafâ es-Sekkâ, I-II, Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, haz. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, yy.: Dâru Hicr, 1997-1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah – Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, I-VI, Kahire: Dâru'l-maârif, ty.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1987.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-kebîr*, haz. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kahire Mektebetü'l-Hancî, 2001.

- İbnü'l-A'râbî, Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Mu'cem*, haz. Abdülmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Huseynî, I-III, Demam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Sıfatü's-safve*, haz. Ahmed b. Ali, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, haz. Ali Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar, "Muâz b. Cebel", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2005, XXX, 338-339.
- Kartal, Abdullah, *Tasavvufun Oluşumu Şeriat-Hakikat İlişkisi*, Bursa: Emin Yay., 2015.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm el-Buhârî, *Bahru'l-fevâid (Me'âni'l-ahbâr)*, haz. M. H. Muhammed Hasen İsmâ'îl-Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.
- , *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, haz. Ahmed Şemsüddin, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993.
- Kudâî, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü's-Şihâb*, haz. Hamdi Abdülmecid Selefî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Halil el-Mansûr, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Ecvibetü'l-fâdıla li'l-es'ileti'l-aşrati'l-kâmile*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2003.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve, *el-Câmi* (Abdurrezzak'ın *Musannefi* içerisinde), haz. Habiburrahman el-Azami, X-XI, Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân Ebü'l-Haccâc, *Tehzîbü'l-Kemâl*, haz. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992.
- Müttakî el-Hindî, Alâuddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, haz. Bekri Hayyânî – Saffet Sakka, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981/1401.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, haz. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzzeddîn, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, haz. Ahmed el-Arnaût – Mustafâ Türkî, I-XXIX, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.

- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *el-Lüma' fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*, haz. Kamil Mustafa el-Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Taberânî, Ebü'l-Kasım, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, haz. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî, I-XXV, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ty.
- Tahmâz, Abdülhamîd Mahmûd, *Mu'âz b. Cebel: İmâmü'l-ulemâ ve muallimü'n-nâsi'l-hayr*, Dîmaşk: Dâru'l-Kalem, 1994.
- Türcan, Talip, "Şeriat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2010, XXXVIII, 571-574.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, haz. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2000.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, haz. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dâru'l-Mârife, ty.

The Hadith of Hârisah in Terms of Being a Source of Haqîqa Concept in Sufism

Citation / ©- Erkaya, M. E. (2017). The Hadith of Hârisah in Terms of Being a Source of Haqîqa Concept in Sufism, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 17 (2), 149-184.

Abstract- *Haqîqa (the mystical turth) is one of the most fundamental concepts of sufism. Haqîqa is a concept that expresses "being familiar with divine truths and secrets" as a result of the complete fulfillment of sharia. An important source of the concept of haqîqa in the presence of Sufis is the hadith that contains the dialogue between Prophet Mohammed (pbuh) and Hârisah. According to the narration, the Prophet (pbuh) asked Hârisah, "How did you wake up?" Hârisah answers, "As a true believer, yâ Rasulullah!". Whereupon the Prophet (pbuh) says "Every right has a truth (sign). What is its truth? Hârisah says, "I became distant to the world. I had sleepless nights and waterless days. Now I feel like I can clearly see the Arsh. I feel like I can see how the people of heaven visit each other and I can hear how the people of hell scream." Following Harisa's sentences, the Prophet (pbuh) said: "You have reached Ma'rifa (the mystical awareness), so do its necessity". In this study, firstly the nature of the terms sharia and haqîqa in sufism identity of Hârisah, his understanding of zuhd and his relation to the concept of haqîqa in sufism is studied. Because, in various variants of the narration, the narrator is sometimes Hârisah, sometimes Hâris b. Numan and in some sources Hârisah b. Mâlik is the narrator. This shows the necessity of determining the sahabah in the center of the hadith in terms of understanding the narrative. On the other hand, the reflection of this narration in the mystic literature is reviewed in terms of its origin in the concept of truth, in the context of the interpretations of hadiths. As a matter of fact, it is seen that this narrative which is related to the concept of truth is widely used in mystic sources and presented as an important argument based on the concept of truth.*

Keywords- *Haqîqa, sharia, Hârisah, sufism, hadith*